

SOK

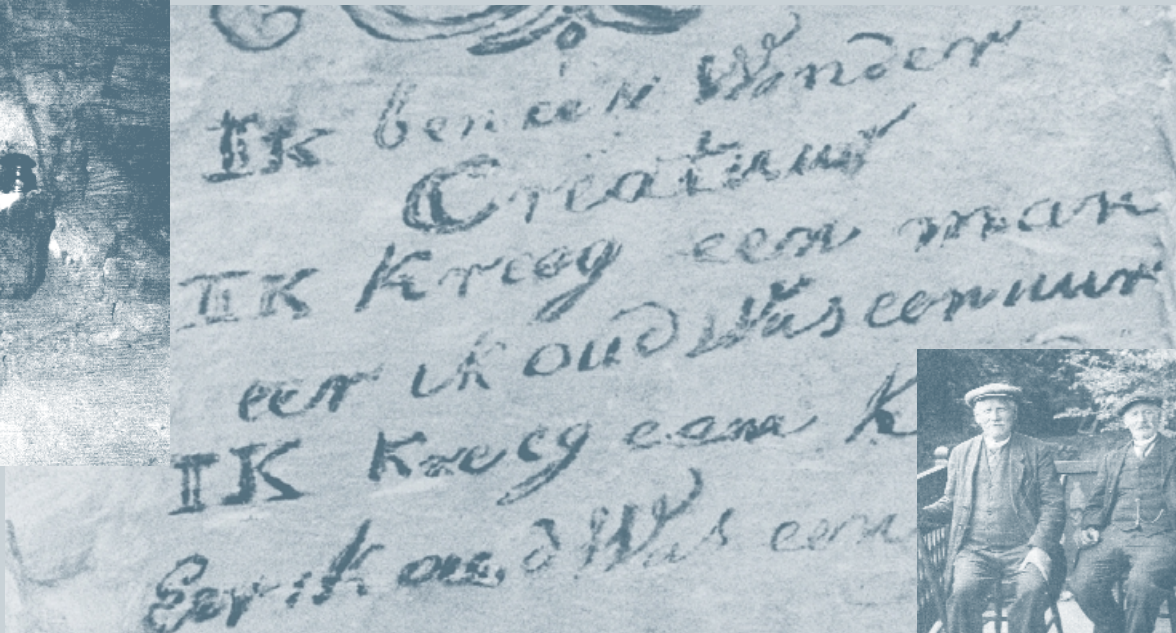
EEN UITGAVE VAN

Studiegroep Onderaardse Kalksteengroeven

Natuurhistorisch Genootschap in Limburg

mededelingen 34

januari 2001

SOK

mededelingen 34

1

- 2 Ik ben een Wonder Creatuur
- 10 Een ontdekking in de Geulhemmergroeve
- 12 De Krijt/Tertiair-grens in de Geulhemmerberg
- 18 De grotten van Keer 1940-1947
- 28 Brabantse Patriotten
- 38 Baedeker en de Sint Pietersberg

Ik ben een wonder
Creatuur

Ik kreeg een man
eer ik oud was een uur

Ik kreeg een kind
eer ik oud was een jaar

Ik stierf uit
geboortewonder

N. Gulik

18...

Afb. 2

“Ik ben een wonder creatuur”

*Ad Lagas
Ruiterij 3B
6221 EW Maastricht*

INLEIDING

In de grote kapel in het gangenstelsel Zonneberg staat op een muur een boeiend raadsel op rijm geschreven.

*Ik ben een Wonder Creatuur
Ik kreeg een man eer ik oud was een uur
Ik kreeg een kind eer ik oud was een jaar
Ik stierf eer ik geboren waar*

Heel wat mensen hebben geprobeerd dit raadsel op te lossen. Zie bijvoorbeeld het artikel over de ondergrondse kapellen in SOK-Mededelingen 31 van juni 1999 (Fons Leunissen en Katja Rodenburg). Dit verhaal is ten dele een aanvulling daarop.

Tot dusver gaf het raadsel zijn geheim niet prijs. Maar min of meer door toeval lijkt de oplossing nu gevonden.

3

TEKSTEN EN TEKENINGEN

Achter de kapel staan op de wanden diverse tekeningen en teksten (1). Ze staan nogal hoog, boven de vuursteenlaag. Kennelijk is de gang in een latere fase uitgediept.

Op de rechterwand staat een tekening van Adam en Eva onder de appelboom, de slang is gekronkeld rond de stam. Eva heeft de appel in de hand, klaar om Adam te verleiden (afb.1). Links, schuin boven deze tekening, staat ons rijmraadsel (afb.2).

Op de linkerwand verdrijft een cherub met een vlammenzwaard Adam en Eva uit het aardspadjijs (afb.3).

Afb. 1

Op de achterwand, het oude werkfront, staat een tekening en een tekst, die deels verdwenen zijn (afb.3). Vermoedelijk is dat deel van de mergelwand weggehaald om een toegang te maken boven een namaak negendrup aan de achterzijde van de kapel. Deze valse negendrup dateert mogelijk uit het begin van de 20e eeuw, toen via de nieuwe Zonneberg-ingang gestart werd met rondleidingen voor toeristen.

Er zijn diverse overeenkomsten tussen de figuren in de drie tekeningen, zoals de haartooi van Eva en de wenkbrauwen van alle figuren, die aangegeven zijn met behulp van verticale streepjes. Maar ook stijl, sfeer en kleurstelling doen vermoeden dat de tekeningen door de dezelfde persoon gemaakt zijn. Het artistiek gehalte is overigens niet hoog. Het is enigszins amateuristisch maar niet onverdienstelijk werk.

Afb. 3

Bij de tekeningen is nergens eenduidig aangegeven wanneer ze vervaardigd zijn en wie de maker is. Over de tekeningen heen is -zoals helaas zo vaak voor komt- veelvuldig geschreven en gekrast. Het oudste jaartal daarbij is 1833. De tekeningen zijn dus waarschijnlijk ouder.

De tekst van ons rijmraadsel op de rechterwand staat geheel los van de tekening. Dat lijkt ook het geval te zijn bij de tekst op de achterwand. Bij die tekst lijkt namelijk het kader aan de onderzijde weggeveegd om de tekeningen te kunnen plaatsen. Als het klopt is de tekst op de achterwand dus ouder dan de tekening.

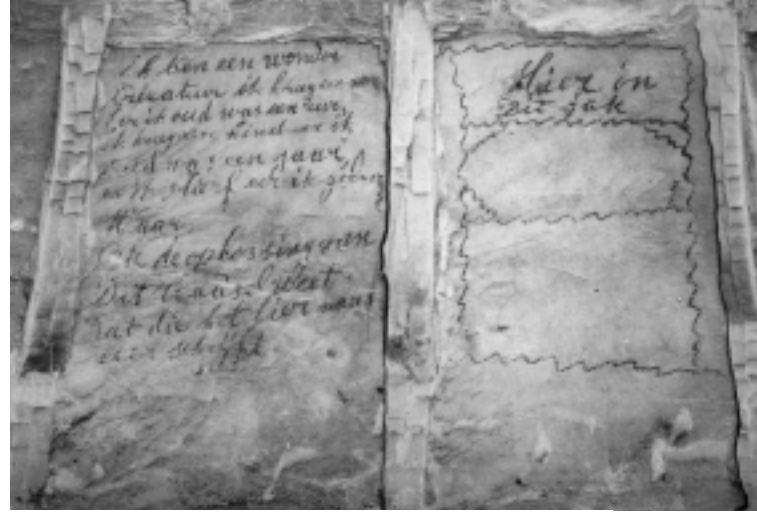
Het rijmraadsel is cursief geschreven, de tekst op de achterwand in blokletters. Maar er zijn ook overeenkomsten. In beide teksten komen ‘dubbelgeschreven’ letters voor en de 2e regel van een zin springt steeds in. Het is dus mogelijk dat de teksten toch van een en dezelfde hand zijn.

Uit de vragende voornaamwoorden aan het begin van de zinnen van de tekst op de achterwand valt af te leiden, dat mogelijk ook hier een raadsel geschreven stond.

De spelling van beide teksten doet vermoeden dat zij niet veel ouder zijn dan circa 1800.

Soms lukt het om de maker en de datering van een tekst of tekening te achterhalen door ze te vergelijken met een opschrift of tekening elders in onze onderaardse groeven.

Zo komt de tekst van ons rijmraadsel bijvoorbeeld ook voor in de thans verdwenen groeve Maarendal-nieuw (afb.4). De schrijver heeft daar aan de tekst toegevoegd: “Die de oplossing van dit raadsel weet, Dat die het hier maar neerschrijft”. En naast de tekst heeft hij een vlak omlijnd en er boven geschreven: “Hier in dit vak”.

Afb. 4

Gelet op de waarschijnlijke ouderdom van dit deel van deze groeve en op de schrijfwijze van de tekst, is deze tekst vermoedelijk van een latere datum dan de tekst in de kapel van de Zonneberg. De tekst is bovendien vrij zeker door iemand anders geschreven. Misschien is hij wel nageschreven van de tekst in de Zonneberg.

Meer houvast biedt mogelijk een andere tekening met tekst in het gangenstelsel Zonneberg (afb.5). Deze bevindt zich vlak bij de zogenaamde G-muur op de rand van het centrale instortingsgebied, dat omstreeks 1819 ontstond tussen het Noordelijk- en Zonneberg gangenstelsel. Aan de rechterzijde staat ook hier een afbeelding van Adam en Eva onder de appelboom. Er boven rechts staat een tekst, die als gevolg van de instorting nog slechts voor een klein deel leesbaar is. Deze tekening en tekst

6

Afb.5

lijken nauwelijks enige overeenkomst te hebben met de teksten en tekeningen in de Zonneberg-kapel.

Interessanter is het linker deel van afbeelding 5. Stijl, sfeer en kleurstelling van de getekende boom vertonen overeenkomsten met de tekeningen in de Zonneberg-kapel. Boven de getekende boom staat dat Courtens, Gerardu e.a. dit in 1808 gemaakt hebben. Misschien zijn dit ook de makers van de tekeningen in de kapel. In het gekozen lettertype en de schrijfwijze zit overigens weinig overeenkomst met de teksten in de kapel.

Ook bij deze tekst en tekening hebben latere bezoekers hun naam gezet. Het meest opvallend is A. Gulikx 1814. Dat is wellicht dezelfde persoon die zijn naam zette onder ons rijmraadsel (afb.2). Verder staat hier de gidsennaam Dorlo, die eveneens in de kapel voorkomt. Kortom, overeenkomsten, maar ook verschillen.

Al het voorgaande samenvattend lijkt de veronderstelling aanvaardbaar dat de tekeningen in de kapel dateren van het begin van de 19e eeuw en dat de daarbij geplaatste teksten niet veel ouder kunnen zijn.

HET TOEVAL EN DE SPEURTOCHT

Het begon allemaal met een verhaal in de N.R.C. van 24 oktober 1998. Daarin werd een proefschrift van Michael Elias over rechterraadsels besproken (2).

Rechterraadsels stammen uit een 19e eeuwse verteltraditie, maar hun oorsprong is veel ouder. Het gaat doorgaans om een raadsel, dat een veroordeelde aan de rechter mag voorleggen.

Als de rechter het antwoord niet weet, is de veroordeelde alsnog vrij. Andersom kwam echter ook voor: de rechter geeft een raadsel aan de veroordeelde en als die het antwoord weet is hij vrij. Een voorbeeld van dit laatste is te vinden in het schone lied “Het soldaatje” van de Zangeres Zonder Naam.

Via enige omwegen lukte het contact te leggen met Elias. Aan de hand van beschrijvingen en foto's gaf hij spontaan een mogelijk antwoord op ons rijmraadsel. Het lijkt er nu op dat dat het goede antwoord was. Hij was er echter niet zo zeker van en beval aan om 19e eeuwse raadselboeken te raadplegen.

Speurtochten in diverse bibliotheken leverden geen resultaat op. Maar in het Centre Ceramique werkt een mevrouw A. Schmidt. Zij schreef in 1978 een scriptie over een vroeg 17e eeuws raadselboek (3). Dat leverde interessant materiaal op en verlegde het spoor naar andere raadselboeken, waarvoor een bezoek aan de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag nodig was. Daar was heel veel en die oude teksten zijn niet zo gemakkelijk te lezen. Maar gelukkig was een Neerlandica zo vriendelijk daarbij te helpen (4).

ONTHULLING

Een speurtocht door raadselboeken leidt tot vele wonderlijke vondsten, zoals:

*“Ik blijf wat ik ben
zolang gij niet weet wat ik ben
Maar, weet gij wat ik ben
Dan houd ik op te zijn wat ik ben”*

Het antwoord op dit raadsel is 'een raadsel' (5). Eigenlijk een treurig moment dus. Mèt het raadsel verdwijnt de spanning, het mysterie. Maar het moet er nu toch maar van komen.

De letterlijke tekst van ons raadsel was -tot nog toe- niet te vinden. Wel waren er heel wat 'sleutels', die naar het antwoord lijken te leiden. Die sleutels zijn te vinden in raadsels, die lijken op –of een deel bevatten van- ons rijmraadsel.

*“Hoe wonder vreemt zult gij staan hooren
wanneer ik u zal doen verstaan
Dat ‘k zonder moeder wierd geboren
En met mijn vader heb een huwelijk aangegaan”*

8

Antwoord: Eva (6)

*“De kinderen begroeven hunnen vader
eer hij geboren was”*

Antwoord: Adam is hier de vader (5)

*“Een jonkvrouw had een man
eer zij een dagh oud was
Zij baarde een soon
Eer zij twee jaar oud was”*

Antwoord: Eva (7)

*“Eersaemste Boer heeft een vrouw der vrouwen verkozen
Maar raedt wie deze zijn
't is een ongeboren paer”*

Antwoord: Adam en Eva (8)

De oudste 'sleutels' tot ons raadsel zijn te vinden in 'Een nieu Clucht Boeckxen' (3). Dit boekje werd vermoedelijk voor het eerst in 1549 in Antwerpen gedrukt. Daarin is te lezen:

*Raet: Wie isser gestorven ende niet geboren?
Antw: Adam ende Eva*

*Raet: Wie wasser geboren eer dan zijn vader ende moeder?
Antw: Adams kinderen*

Deze beide raadsels zijn ontleend aan een nog ouder Duits raadselboekje, dat rond 1505 voor het eerst verscheen. Het laatstgenoemde raadsel komt ook voor in een Frans raadselboek dat omstreeks 1479 is uitgegeven.

Al dit soort raadsels komen voort uit een hele oude traditie. Ze zijn allen ontleend aan de bijbel en waarschijnlijk in de kern al meer dan 1000 jaar oud.

Het antwoord op ons rijmraadsel lijkt nu wel vast te staan én sluit aan bij de tekeningen in de kapel. Het antwoord is 'Eva', immers:

- toen ze uit de rib van Adam geschapen was, had ze meteen een man, dus vóórdát ze een uur oud was;
- Adam zal toen wel meteen aan de slag zijn gegaan en als de draagtijd voor Eva ook 9 maanden was, had zij een kind, vóórdát ze een jaar oud was;
- En tenslotte is Eva nooit geboren, maar wel gestorven.

TOT SLOT

Jammer, er is geen geheim meer. We weten het nu allemaal. Het raadsel is geen raadsel meer. Maar gelukkig blijven er nog vragen over.

De letterlijke tekst van ons rijmraadsel is niet gevonden en het lijkt niet waarschijnlijk dat de schrijver deze tekstvorm in de Zonneberg-kapel zelf bedacht heeft. Die tekst is dan waarschijnlijk ontleend aan een boek dat rond 1800 verschenen is. In dat boek staat mogelijk óók de tekst van het incomplete raadsel op de achterwand van de Zonneberg-kapel.

Darnaast blijven er vragen rond de tekeningen en de teksten. Hebben Courtens, Gerdardu, e.a. ze misschien gemaakt? Dat is voer voor grafologen en kunsthistorici.

VOETNOTEN

- (1) Met dank aan Jan Spee. Niet alleen voor alle foto's, die hij ter beschikking stelde. Maar ook voor zijn hulp bij de vergelijking van tekeningen en teksten.
- (2) Michael Elias: "Rechterraadsels of de twee gezichten van de zondebok", 1998.
- (3) Aletta Schmidt: "Een raadselboekje van ca. 1610", doctoraalscriptie 16.12.1978, niet gepubliceerd.
Zie daarom het boekje van W.L. Braekman: "Een Nederlands Raadselboek uit de zestienste eeuw", Scripta 15, Research Center of Medievaeval and Renaissance Studies, UFSAL, Brussel, 1985.
- (4) Met dank aan Corine Weerman, die behulpzaam was bij het lezen van oud-Nederlandse teksten en die via Radio Noord-Holland het lied "Het soldaatje" van de Zangeres Zonder Naam opspeurde.
- (5) "Raadsels voor het Vlaamsche Volk, gerangschikt, vergeleken en verklaard door Amaat Joost", Gent, 1988.
- (6) J. de Passius: "Een honderttal nieuwe, geestrijke raadsels", Utrecht, 1788.
- (7) Lucas van Colenbergh, drukker en boekverkoper te Groningen: "Bloemhofje of het Stichtelijk Raadselboekje, inhoudende veele Geestelijke Raadzelen", z.j., vermoedelijk 1e helft 18e eeuw.
- (8) Mr. Jacob van der Mersch: "t Grootte Raedzel Boeck", Hoorn, 1614.

Een merkwaardige ontdekking in de Geulhemmergroeve

Jacques Maes

Adelbert van Scharnlaan P19

6226 EV Maastricht

Een nis in de Geulhemmergroeve van ± 180x40 x 26 cm. Foto: Jacques Maes.

INLEIDING

De werkgroep Gronoma (Groeven Onderzoek Oostelijke Maasdalhelling) heeft haar werkterrein verder uitgebreid en dankzij een uitstekende relatie met Frans Bergsteyn en de Stichting de Rotswoning wordt er nu gewerkt aan de minutieuze inventarisatie van de Geulhemmergroeve. Door de omvang van het onderzoek en de uitgestrektheid van de groeve zal dit project minimaal vijf jaar duren en afgerond worden met een uitgebreide publicatie. Tijdens een van die inventarisatieavonden in de Geulhemmergroeve deden we een merkwaardige ontdekking.

DE NIS

In een doodlopende en tamelijk bouwvallige gang, die zich nog in een oorspronkelijke staat bevindt, is ook een zogenaamde knabbenhoup te vinden. Bij het breken en zagen van de mergel kwam er veel mergel als afval vrij. Slechts een beperkt deel van de mergel was geschikt voor verwerking van mergelblokken. De rest bleef achter in de groeve. Meestal werd de losse mergel en de kleine stukken mergel (de knabben) in een zijgang of langs de wanden gedeponeerd. Aan de voorkant werd deze hoop mergel verstevigd met grotere stukken afvalmergel, die als een muurtje gestapeld werden. Dit werd een knabbenhoup (knabbenhoop) genoemd.

Het merkwaardige van deze knabbenhoup is echter dat, als men er voor staat, onderaan links een opening te zien is in deze gestapelde muur mergelafval. De afmeting ervan is 180 cm diep, 40 cm hoog en 26 cm breed. Men kan er precies een groot

mergelblok in schuiven, zodat men aan de buitenkant absoluut niet kan zien, dat er in deze knabbenhoup een nis is!

Er rees natuurlijk direct de vraag, wat dit te betekenen kan hebben.

Onze eerste gedachte ging uit naar een nis, welke door de blokbreker(s) is gemaakt voor het veilig opbergen van hun gereedschap. Een andere verklaring ervoor konden we toen niet vinden.

Dezelfde avond hebben we nog over deze ontdekking gesproken met de voorzitter van de stichting “de Rotswoning”, Frans Bergsteyn, maar deze wist er ook geen (andere) verklaring voor. In de week daarna heb ik nog verschillende “gerenommeerde” berglopers geraadpleegd over de betekenis van de nis, maar het is gebleven bij gissingen en veronderstellingen. Zo’n nis is, bij mijn weten, ook nog niet eerder gezien in deze of andere groeven.

SAMENGEVAT

De ‘grotten’ geven stukjes bij beetjes hun geheimen prijs. Soms (nog) niet.

De Krijt/Tertiairgrens in de Geulhemmerberg en de geologische laagindeling van het aanwezige kalksteenpakket

R.W. Dortangs

Hoofdstraat 36

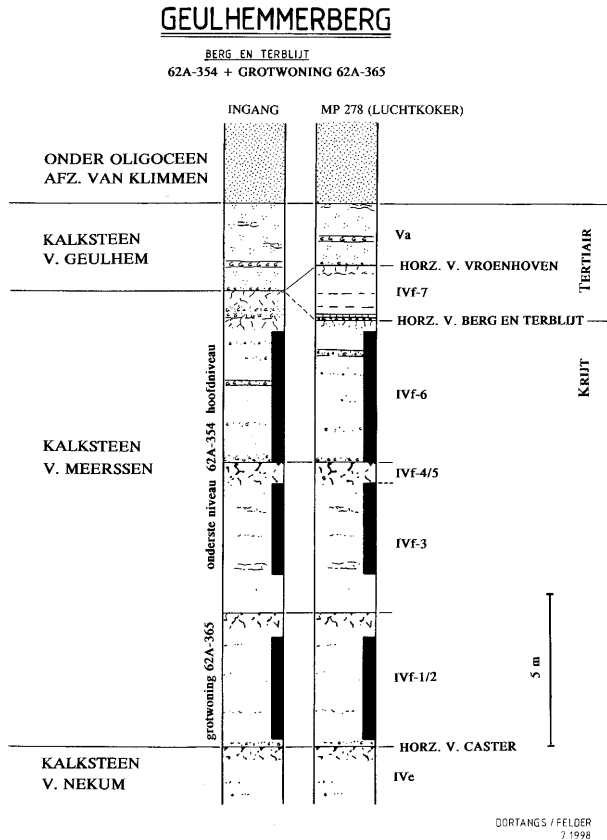
6436 CG Amstenrade

INLEIDING

Het volgende artikel verscheen in ongeveer dezelfde vorm in het boekje “Stichtingnieuws, jaargang 2 nr.6, oktober 1998”. Dit is het laatste dat verscheen in een serie van 6 en werd uitgegeven door de stichting ‘de Rotswoning’ te Berg en Terblijt. Aangezien het onder een kleine kring mensen verspreid werd, neem ik aan dat het artikel voor de meeste mensen nieuw is. Ik ben van plan om vaker te schrijven over de geologie in relatie met de ondergrondse kalksteengroeves en dit artikel moet dus gezien worden als een aanzet daartoe. Ik zie graag aanwijzingen en vragen op dit gebied tegemoet en zal er zover mogelijk over publiceren.

DE INDELING VAN DE KALKSTEEN

Zoals bekend zal zijn, is de kalksteen (‘mergel’ genoemd in de volksmond en wetenschappelijk gezien ‘kalkzandsteen’, maar dit brengt verwarring met de witte kunstmatige bouwsteen) een zeeafzetting. Ze is in Limburg voornamelijk tijdens het einde van het Krijttijdperk ontstaan, ongeveer 70 miljoen jaar geleden. Het bovenste deel van dit tijdperk wordt wereldwijd Maastrichtiën genoemd en is gedefinieerd bij de ENCI-groeve ten zuiden van Maastricht. Het allerbovenste deel hiervan wordt in ons gebied Kalksteen van Meerssen genoemd. Hierin is het gangenstelsel van Geulhem aangelegd. De rotswoningen onder aan de Geulhemmerberg in het onderste deel en het hoofdgangenstelsel (2 etages) in het bovenste deel (zie afb.1, de zwarte balken zijn de gangenstelsels). Ter vergelijking: de gangenstelsels van Maastricht en Valkenburg zijn voornamelijk in de hieronder lig-

Afb.1: Laagoverzicht (dwarsdoorsnede) van de kalksteenlagen in de Geulhemmerberg.

gende Kalksteen van Nekum aangelegd. Boven op de Kalksteen van Meerssen ligt de Kalksteen van Geulhem, die in het onderste deel van het Tertiairtijdperk, het Daniën, afgezet werd. Naast een naam hebben de lagen ook nog een codering. De code van de Kalksteen van Meerssen is IVf en is opgedeeld in 7 lagen. De onderste laag heeft de code IVf-1, de bovenste IVf-7.

DE KRIJF/TERTIAIRGREN

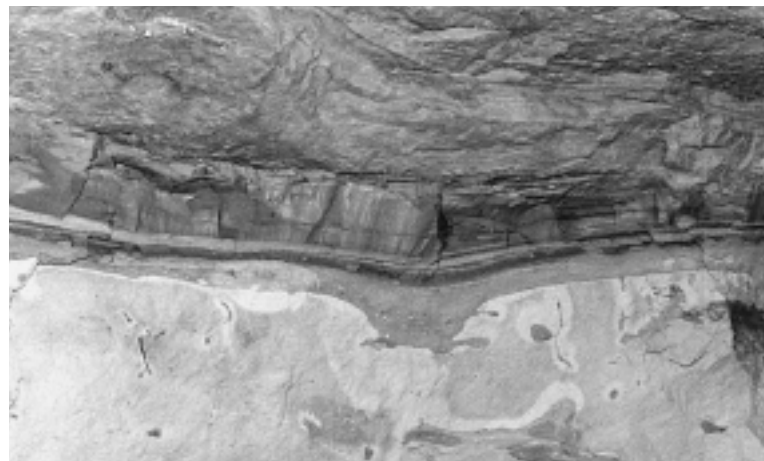
De Krijf/Tertiairgrens (K/T-grens) wordt door veel wetenschappers onderzocht, omdat toen ongeveer driekwart van de toen levende organismen uitstierf, waaronder de dinosaurïërs. Dit was het gevolg van een gigantische milieuramp, die het leefmilieu van de meeste organismen vernielde. Over de oorzaak van de ramp zijn meerdere theorieën ontwikkeld, waarbij naast het uitbreken van vele vulkanen vooral de inslag van een zeer grote meteoriet als meest waarschijnlijk wordt geacht. Er is een inslagkrater met de juiste ouderdom, ongeveer 65 miljoen jaar, gevonden in Mexico. Deze is enkele honderden kilometers groot en moet veroorzaakt zijn door een tiental kilometers grote meteoriet. Door deze inslag is zoveel stof in de dampkring geslingerd, dat de zon waarschijnlijk voor enkele maanden verduisterd was. Samen met de andere effecten van een inslag veroorzaakte dit zeer snel een ingrijpende klimaatsverandering. Hierdoor stierven veel organismen uit, waardoor de voedselpiramide ineenzakke, wat weer tot een massa-uitsterven geleid heeft. Deze gevolgen zijn wereldwijd terug te vinden. Onder andere doordat de reptielen grotendeels uitstierven, zijn de zoogdieren gaan domineren, waardoor uiteindelijk ook de mens kon ontstaan.

Afb.2a en 2b: Foto van de K/T-grens (vlak onder het plafond - wit naar grijs - met kleilagen (donkere strepen) bij meetpunt 110 (zie ook: John W.M. Jagt, "Zuidelijk Limburg 65 miljoen jaar geleden". *Natuurhistorisch Maandblad* 86-9 1997 blz. 214-222).

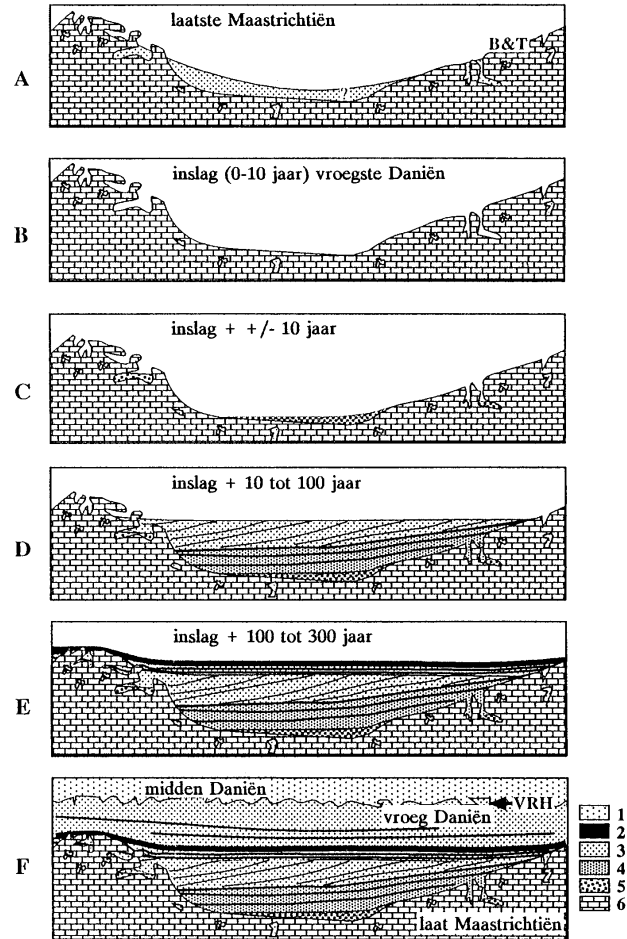
Vroeger werd de grens van de Kalksteen van Meerssen met de Kalksteen van Geulhem aangezien als de K/T-grens. Deze grens wordt de Horizont van Vroenhoven genoemd. Hiermee werd het denkbeeldige scheidingsvlak tussen de twee lagen aangeduid. De eerste lagen van het Tertiair werden niet aangetroffen, wat door tussentijdse erosie verklaard werd. Het bovenste deel van de Kalksteen van Meerssen, IVf-7, is meestal door erosie afwezig, maar is in de omgeving van Geulhem op enkele plaatsen te onderzoeken. Deze laag is bij de hoofdingang van de Geulhemergroeve niet aanwezig, maar verder in het gangenstelsel wel. Het hoofdniveau van de Geulhemergroeve is in de laag IVf-6 gegraven, waarbij als plafond van de gangen de onderkant van

de harde, door diergangen doorgraven, bovenste deel van de laag (de hardground, bij de kalksteenwinning 'tauwlaag' genoemd) aangehouden werd. Op enkele plaatsen is deze hardground ongeveer op de grens met IVf-7 losgeraakt en naar beneden gevallen, waardoor het daar mogelijk is de grens van IVf-6 met IVf-7 te onderzoeken. Deze grens wordt Horizont van Berg en Terblijt genoemd. In enkele gevallen is ook kalksteen boven de grenslaag naar beneden gevallen, waardoor ook het onderste deel van de kalksteen van IVf-7 te onderzoeken is. De lagen hierboven zijn alleen bij meetpunt 278 te zien. Hier is een luchtkoker tot aan de oppervlakte aanwezig, die van onder gezien eerst in de kalk is uitgehakt en daarboven een stuk met betonnen buizen verstevigd is, om de op de kalk aanwezige zand, grind en klei tegen instorting te zekeren. Op deze plaats is op de hardground bovenin IVf-6 een dunne gruislaag, met daarop een dunne kleilaag aanwezig. Dan volgt de kalksteen van IVf-7, die hier ongeveer twee meter dik is met bovenaan ook een hardground. Hierop is de kalksteen van Geulhem aanwezig.

Op de K/T-grens ligt meestal eerst fossielgruis met daarop een kleilaag. Soms ontbreekt de kleilaag, maar er kunnen ook afwisselend meerdere fossielgruis-, kalksteen- en kleilagen aanwezig zijn. Bij meetpunt 110 (zie afb. 2a en b) is het eerste gedeelte van IVf-7 zeer gecompliceerd en divers opgebouwd. Het opvallende van deze lagen is vooral de klei. Het komt namelijk zelden voor dat er een kleilaag in het kalksteenpakket voorkomt, waarbij er wereldwijd op de K/T-grens wel een kleilaag aanwezig is. Een kleilaag in de buurt van de in ons gebied aangenomen K/T-grens trok derhalve de interesse van geologen, die deze grens onderzochten. Na een uitgebreid internationaal en multidisciplinair onderzoek van de lagen op de grens van IVf-6 en IVf-7 werd vastgesteld, dat deze grens de K/T-grens was, waarna ze de naam Horizont van Berg en Terblijt kreeg. De oude aanname van deze grens op de Horizont van Vroenhoven was derhalve fout. Een gevolg van het naar onder verleggen van de K/T-grens is dat het bovenste deel van de Kalksteen van Meerssen, IVf-7, nu niet meer tot het Krijt, maar tot het Tertiair gerekend wordt. Daardoor zijn er oudere lagen uit het Tertiair aanwezig als voorheen aangenomen. De in de Geulhemmerberg onderzochte lagen zijn door de wetenschappers vergeleken met lagen van de K/T-grens op andere plaatsen in de wereld. Het eerste wat daarbij opvalt, is dat normaal een kleilaag met een maximale dikte van 5 cm aanwezig is. In de Geulhemmerberg kunnen echter

Afb.3: Voorgesteld scenario van de afzetting- en erosiegeschiedenis bij de K/T-grens. (Smit en Brinkhuis, *Geologie en Mijnbouw*. Vol 75 Nos. 2-3 1996 blz 290, aangepast). 1= glauconiet-kalk, 2= kleilagen, 3= fijne gelamineerde kalk, 4= gemiddelde kalk, 5= grove kalk, 6= kalk IVf-6, B&T= Horizont van Berg en Terblijt, VRH= Horizont van Vroenhoven.

meerdere kleilagen aanwezig zijn, waarbij de dikste alleen al 12 cm dik is en het totale pakket met kleilagen tot ongeveer 80 cm dik kan zijn. Deze dikke opeenvolging van lagen is aanwezig op plaatsen waar op de voormalige zeebodem geulen aanwezig waren en deze opgevuld werden met fossielgruis, kalk en klei (zie afb.3). Deze opvulling is ontstaan door een waterstroming uit het zuidwesten. Nergens op de wereld is een vergelijkbaar uitgebreide laagopeenvolging op de K/T-grens aanwezig, waardoor alleen hier een uitgebreid onderzoek naar gebeurtenissen korte tijd na de ramp op deze grens te verrichten is.

Wereldwijd, behalve in Geulhem, is als eerste laag een dun klei/stoflaagje te vinden, met daarin diverse aanwijzingen van een meteorietinslag, zoals bijvoorbeeld een verhoogde aanwezigheid van het op de aarde zeldzame element iridium. Waarschijnlijk is het hier weggespoeld voordat de nu aanwezige lagen afgezet werden. Belangrijker dan het wel of niet aanwezig zijn van iridium zijn de resultaten van de diverse andere onderzoeken. Deze tonen namelijk aan dat het de K/T-grens is, waarbij vele resultaten nieuw zijn. Deze resultaten zijn gepubliceerd in een speciaal nummer van een internationaal geologisch tijdschrift (*Geologie en Mijnbouw*, Vol. 75 2-3 1996). Naast een historisch overzicht werden, samengevat, de sedimentologie, macrofossielen, microfossielen, sporen, nannoplankton, paleomagnetisme, isotopen, moleculaire fossielen en sporenelementen onderzocht. Afsluitend volgt een samenvatting der resultaten met een scenario van de gebeurtenissen rond de Krijt/Tertiairgrens.

DE ONDERGRONDSE GROEVE

Het is op meerdere punten een groot voordeel dat deze laag in een ondergrondse groeve aanwezig is. Zo zullen onderzoekers steeds weer precies dezelfde plek kunnen onderzoeken, omdat deze niet, zoals in een dagbouwgroeve, bij het verder afgraven verdwijnt. Hierdoor is een betere vergelijking van de resultaten van de diverse onderzoekers mogelijk. Ook is het door het aanwezig zijn van gangen in alle richtingen mogelijk een driedimensionaal beeld van een laag te verkrijgen bij het bestuderen van de wanden en de plafonds. Tevens zorgt het ondergrondse constante goede klimaat ervoor dat de wanden niet zo ververen, zoals aan de buitenlucht. Het bestuderen van een laag in het plafond (wat vooral interessant is bij het zichtbaar zijn van een grenslaag) is in een dagbouwgroeve natuurlijk geheel onmogelijk. Een verder voordeel is dat een laag ondergronds eerder beschermd is tegen vernieling door fossielenzoekers dan in een dagbouwgroeve.

Er zijn echter ook een aantal nadelen. Het is bijvoorbeeld zo, dat in het geval van de Geulhemmerberg de laag alleen goed te zien is waar het plafond ingestort of afgehaald is, dus in gebieden waar instortingsgevaar bestaat (bestond, waar het plafond reeds naar beneden gevallen is). Ook is het verzamelen van het onderzoeksmateriaal beperkt, vanwege het niet mogen beschadigen van de pilaren en het plafond (stabiliteit en cultuurhistorie). Tevens maakt de beperkte toegankelijkheid het ontdekken van geologische interessante fenomenen moeilijk.

De grotten van Keer 1940 – 1947

Jacques Maes

Adelbert van Scharnlaan P19

6226 EV Maastricht

Voorterrein met ingang Keerderberg-midden omstreeks

1940, met rechts 'Kipkar voor op smalspoor'.

Foto Br. Jeroen en Fr. A. Husson.

INLEIDING

Al langere tijd speelde ik met de gedachte om het een en ander op papier te zetten van mijn jeugdjaren, welke zich afspeelden gedurende de oorlogsjaren. Door de vergrijzing zijn er steeds minder mensen, die zich daar iets van kunnen herinneren. Het is natuurlijk ook een periode waarmee we misschien liever niet meer mee willen geconfronteerd willen worden, maar daardoor niet minder interessant.

Ik wil hierbij vooral niet de pretentie hebben om een wetenschappelijk artikel te schrijven. Het zijn gewoon enige gebeurtenissen en wetenswaardigheden uit een periode die toen plaats gevonden hebben en zich hoofdzakelijk afspeelden bij iets wat ons 'troglofielen' altijd interessant vinden, namelijk de 'mergelgroeven'.

De hierna volgende gebeurtenissen vonden plaats in of bij de Keerderberg-noord, -midden en -zuid (no 48 volgens de telling van Wijngaarden).

De gebeurtenissen zijn ongeveer in drie perioden te verdelen: de eerste periode vanaf 1940 tot 1942, de tweede periode vanaf 1942 tot 1944 en de derde periode vanaf 1944 tot 1947.

DE PERIODE VAN 1940 TOT 1942

Nu, ongeveer zestig jaren later, ben ik nog eens de route gaan lopen, die wij in onze jeugdjaren in de jaren '40 zo vaak op woensdag- of zaterdagmiddag en in de toen 'grote vakantie-

Detailopname ingang Keerderberg-midden anno 2000. Foto: Nini van Bergen.

20

maand' augustus volgden: naar de 'grotten van Keer' oftewel 'de Kierderberg'.

We vertrokken dan vanaf de Mockstraat met een hele 'kompenij'. Jongens en meisjes in de leeftijd van 6 tot 16 jaar. Allemaal voorzien van wat boterhammen plus de toen overbekende veldfles met water. De route liep vanaf de Mockstraat, Akersteenweg, Dorpsstraat, Steegstraat, Sint Servatiusweg en via de Holstraat naar de grotten van Keer. Soms maakten we wel eens een omweg via de kerk van Heer. Natuurlijk niet omdat we zo devoot waren, maar alleen om de voorraad restjes kaarsen aan te vullen, die we gebruikten als verlichting als we in de grotten gingen rondwalen.

De ingangen van de Keerderberg-noord, midden en zuid waren toen nog niet afgesloten en waren voor iedereen vrij toeganke-

lijk. Wel stond er af en toe een bordje 'Verboden Toegang', maar meestal was dit in de kortst mogelijke tijd weer verdwenen. Dat je daar toen zo maar naar binnen kon lopen is een situatie, die nu, anno 2000, ondenkbaar is!

Er waren toen rechts naast de nu dichtgemaakte ingang van de Keerderberg-midden verschillende openingen, waar je het gangstelsel ook kon betreden. Op het plateau voor de ingangen stonden nog enkele kipkarretjes. En er lagen nog wat stukken smalspoor. Kortom een ideaal oord voor de jeugd om er te spelen, wat naar hartelust werd gedaan. We speelden meestal rondom de ingangspartijen en de diverse dolines, die we 'trechters' noemden. De spellen bestonden hoofdzakelijk uit 'soldaatje' spelen. Hoe kon het ook anders, midden in de oorlogsjaren. Je werd er dagelijks mee geconfronteerd. Dat we naar hartelust konden spelen en ravotten duurde tot de helft van 1942.

Voorterrein van Keerderberg-midden. Foto: Nini van Bergen.

DE PERIODE VAN 1942 TOT 1944

De eerste twee oorlogsjaren waren voor ons vrij rustig verlopen.

“Maar op 8 juni barstte de bom!

In de ochtenduren verscheen er op Huize St. Joseph een groep van 30 à 40 personen, voor een groot deel bestaande uit gewapende Duitse militairen en werd het hele complex in beslag genomen en werd er de Duitse ‘Lehrerbildungsanstalt’ een soort kweekschool in gevestigd”

(uit Duysens L.: Huize St. Joseph 1911 – 1986)

Vanaf die tijd was het hele gebied rondom Huize St. Joseph tot verboden gebied verklaard, dus ook de gangenstelsels van Keer en omgeving. Voor ons was het natuurlijk het ergste om zomaar een prachtig romantisch speelterrein kwijt te raken. Maar veel moeite hadden we daar eigenlijk niet mee. Wij lieten ons toch niet zo maar verdrijven, integendeel, het werd daardoor voor ons nog juist spannender en gewaagder.

Vanaf die tijd moest je natuurlijk wel steeds op je hoede zijn, want er werd toen door de Duitsers regelmatig controle gehouden op ongewenste personen. Deze controle werd vaak uitgevoerd door iemand gekleed in uniform, meestal vergezeld van twee Duitse herdershonden. Deze bewaker werd door ons steevast ‘Herr Spitzler’ genoemd. Of dit zijn ware naam was is niet bekend, maar voor ons wat dat ook niet van belang. Wel was het voor ons een sport om, als we daar aan het spelen waren en iemand “Jonges, dao kump Herr Spitzler” riep, als hazen in de diverse dolines, die toen nog bijna allemaal uitmondten in de onderliggende gangen, te verdwijnen.

Het is merkwaardig dat we nooit iemand van de bewaking of

andere Duitse militairen in de gangenstelsels hebben gezien, terwijl ze toch vrijwel zeker wisten dat we daar regelmatig speelden. Of durfden ze de groeven toen niet te betreden? Wie weet? Ook is het opvallend dat er – bij mijn weten - geen namen op opschriften op de wanden staan van pupillen van de ‘Lehrerbildungsanstalt’ of van Duitse militairen.

Soms bleven we niet buiten spelen, maar gingen ook rondwandelen in de Keerderberg-midden. Dit beperkte zich meestal tot de ‘Doolhof’ of de ‘Koestal’. De ‘Doolhof’ was te betreden door een nauwe spleet aan de linkerzijde van de hoofdgang, tamelijk dicht bij de ingang. Ook gingen we vaak rechts van de ingang, richting ‘Koestal’. In die tijd waren daar nog diverse openingen naar buiten. In de loop der jaren zijn die allemaal dicht gemaakt. Gingen we vanaf de ingang de hoofdgang af, dan was dit meest-

21

Huize St. Joseph ten tijde van de ‘Lehrerbildungsanstalt’. Tekening van Georg Vollmer uit “Das Band”.

Bospartij bij de Scharnderberggroeve Huize St. Joseph ten tijde van de 'Lehrerbildungsanstalt'. Tekening van Georg Vollmer uit "das Band".

22

al niet verder dan de bekende 'Viersprong'. Dat we nooit dieper het gangenstelsel binnen drongen kwam door de gebrekkige verlichting die we hadden. Een enkeling was toen de gelukkige bezitter van een zaklantaarn met een, soms twee batterijen. Maar deze waren vaak ook nog van inferieure kwaliteit. De rest moest zich maar zien te behelpen met een leeg stroopblik, met daar in geplaatst een stompje kaars. Door het blik op zijn kant te houden fungeerde dit als een soort schijnwerper. Maar het avontuur en de pret waren er natuurlijk niet minder om.

Over de 'Lehrerbildungsanstalt' heb ik enige interessante gegevens. Ik ben in het bezit gekomen van een boekje met de titel 'Das Band' van oktober 1943 en dat handelt over Huize St. Joseph, toen er de Duitse kweekschool in gevestigd was. Het

boekje gaat over de verschillende dagelijkse bezigheden van de pupillen in de leeftijd van 13 tot 18 jaar. Er staat ook nog een korte beschrijving in over de gangenstelsels en het blokkbreken. Dit alles natuurlijk in het Duits.

“Mit Hilfe fleissiger Jungen haben wir die vielen verschlungenen Wege entkrautet. Treppenstufen in die Steigungen eingebaut. Bänke neu gesetzt und das trockenem Unterholz und hindernde Baumstämme entfernt. Nun ist das Ganze fast ein Park geworden, ohne aber seine Natürlichkeit eingebüsst zu haben. Romantisch fast mutet die Waldhöhe an. Aus die Hängen ragen helle Sandsteinblöcke hoch, und an einigen Stellen gähnen aus dem Halbdunkel Höhlenrachen auf. Viele Jahre lang holten die Leute aus der Umgebung hier und aus benachbarten Hängen ihre Bausteine.

Sie schnitten mit Sägen das weiche Gestein in Quaderform heraus und gaben dann den Blöcken ohne grosse Mühe die gewünschte Form und Grösse. Auch unsere Anstalt ist aus diesem porösen Weichstein erbaut. Durch diesen langjährigen Abbau entstanden überall tiefe Gänge unter der Erde. Der eine mehr schachtartige dicht hinter der Bauerei ist inzwischen zum bombensicheren Luftschutzkeller, ein anderer, mehr halbkreisförmiger zur Feuerhöhle unserer aberteuerdurstigen Jungen geworden. Wenn in den düsteren Gängen die Lagerfeuer aufflammen und glühen, leuchten ebenso hell die Augen derer, die die rote Glut entfachten und eifrig schüren”.

Duitse schildwacht bij de ingang van fort Eben Emael tussen 1940 – 1944.

Foto René Vliegen

Tot zover dit gedeelte van het verhaal, dat meer betrekking heeft op de Scharnderberg en de nabij gelegen kleine groeven, alsmede de Nieuwe Groeve als schuilkelder.

In 'Das Band' staat verder nog een interessant artikel over een tocht, die de pupillen van de 'Lehrerbildungsanstalt' naar het fort van Eben Emael maakten. Dit uiteraard in het Duits, maar voor de goede leesbaarheid heeft mijn broer Mathieu, bestuurslid en gids in het fort, het verslag van deze tocht in het Nederlands vertaald.

Pinksterexcursie naar Eben Emael

In de ochtend van de eerste Pinksterdag marcheerden wij naar België en bezichtigden het fort van Eben Emael. Deze prettige mededeling werd ons op zaterdag na het algemeen appel medegedeeld door onze schoolleider. Hoe wij gelukkig waren behoeft geen enkel betoog.

Iedere Duitser had gehoord van die sterke vesting en de overrompeling daarvan door de dapperheid van een paar parachutisten. We hadden het geluk met eigen ogen dit roemrijke Duitse soldatenstuk te bezichtigen.

Allemaal waren we bang voor het weer. Bleef het weer bestendig of zou het gaan regenen? Het bleef mooi en dus marcheerde onze L.B.A. in de vroege ochtenduren van de Pinksteren door Maastricht, vergezeld met heldere klanken van de Fanfaregroep. Spoedig lag de oude stad achter ons en de grens voor ons. In het Belgische grensdorp Canne werd nog eens flink geblazen en dan bereikten we het Albertkanaal. Met een klein veer gingen we groepsgewijs over het kanaal, want de brug was vernield. Overal konden we de sporen nog zien van het harde gevecht in de meidagen van 1940. Langs de straten zagen we

Opschrift van Mattie Maes en Lilian Graatsma, ontdekt tijdens de inventarisatie van de Keerderberg-midden. Foto Henk Ramakers.

stukgeschoten huizen en verwoeste tuinen. Onverwacht stonden we voor de ingang van het fort, dat dicht achter het dorp ligt. Een troosteloos betonwerk, beschadigd door veel granaten, keek ons afwerend aan uit schietgaten en geschuttorens. In kleine groepen werden we door soldaten over het vestingterrein geleid, nadat een sergeant-majoor ons voorheen over de ligging en de sterkte van het fort had ingelicht. Het bestaat uit acht werken. In het noordoosten begrensd door het Albertkanaal, in het noordwesten door een kunstmatige watergracht en in het oosten door een diepe tankgracht. Het zuiden werd beheerst door het geschut van het werk aan de ingang. Op het plateau van de rots, waarin het gehele fort was gebouwd, liggen observatiekoepels en kazematten met kanonnen, die het gehele voorterrein tot in Maastricht onder vuur konden houden. De soldaat, die ons toegewezen was, leidde ons naar alle pantserkoepels en draaibare geschuttorens, die vaak een staaldikte hadden van 60 cm. Hier en daar bleef hij staan en gaf ons duidelijke beschrijvingen van het verloop van het vroegere gevecht. Op 10 mei in de vroege ochtend landden boven op het fort negen zweefvliegtuigen onder leiding van de 1e luitenant Witzig. De landing werd te laat ontdekt door de volledig verraste waarnemers van de Belgische bezetting. Ieder van de gelande soldaten wist precies zijn taak en was op de hoogte gesteld van de bijzonderheden van de werken boven op het plateau. Na 20 minuten waren alle observatiekoepels en pantserwerken buiten gevecht gesteld, voordat zij daadwerkelijk in actie konden komen. Een geheime springstof had de vernietiging te weeg gebracht. We ontdekten overal een klein gat, dat echter intussen uit veiligheidsoverwegingen weer met cement was dichtgemaakt.

De moedige parachutisten verloren bij die onderneming en de volgende gevechten vijf man. Ondanks hun succes waren zij echter ingesloten en werden van verre beschoten. Opperwachtmeester Portsteffen kwam hen bevrijden. Een stoottroep onder zijn leiding was inmiddels vanuit Maastricht tot in de nabijheid van het kanaal doorgedrongen en kwam zelfs het kanaal over. Hij kon evenwel eerst bij het ochtendgloren over de opzij gelezen watergracht komen, want een bunker aan de westzijde hield het kanaal onder vuur. Deze hindernis moest vernietigd worden. Na meerdere vergeefse pogingen kroop Portsteffen met 50 kg springstof naar het geschutsluik en bracht de lading tot ontploffing. We hadden met verbazing kunnen vaststellen dat de uitwerking vreselijk was geweest. Het hele geschut vloog met de twee meter dikke pantserwand de bunker in. Portsteffen kwam nu samen met de 1e luitenant Witzig en zijn mensen samen en stelde de verdere opmars veilig van de nakomende troepen van de 1e luitenant Mikosch. Door de explosie van boven was de toevoer van verse lucht afgesneden voor de Belgische bezetting binnen in het fort. Daarom gaf de 'onbezwingbare vesting' zich over in de namiddag van 11 mei 1940. Vol eerbied stonden we voor het hoge houten kruis voor de gesneuvelde parachutisten en herdachten daarbij in eerbied allen, die hier en op andere plaatsen voor de eer en vrijheid van het Rijk streden en stierven.

DE PERIODE VAN 1944 TOT 1947

Na de bevrijding van de gemeente Heer op woensdag, 13 september 1944 en het vertrek van de Duitse kweekschool is Huize St. Joseph in gebruik genomen door het 41e Amerikaanse

Lazaret. Daarna, tot 15 juli 1945, is het gebruikt voor de opvang van repatrianten uit Duitsland.

Alle afval van het lazaret, zoals keukenafval, kartonnen dozen, lege conservenblikken, oud verband en – naar ik meerdere malen heb horen vertellen – zelfs afgezette ledematen werd in grote G.M.C.-legervrachtwagens naar de Keerderberg gebracht en aldaar gedeponneerd in de diverse dolines, waarvan natuurlijk ook een gedeelte in de onderliggende gangen terecht kwam.

Als er dan weer zo'n lading was leeg gekieperd, werd dit meestal door ons in brand gestoken, wat resulteerde in een geweldig vuur. Vooral de dozen waar rantsoenen in blik in gezeten hadden, want deze waren met een soort stearine of paraffine bestreken om ze vocht dicht te maken. In die tijd wist nog niemand iets van gescheiden afval, G.F.T. of K.C.A. luchtvervuiling. Die woorden bestonden gewoon niet. Nadat het Amerikaanse lazaret was opgeheven is het gebied bij de gangenstelsels van de Keerderberg nog een tijd gebruikt als stortplaats en later afgedekt met aarde en beplant.

In het gangenstelsel van de Keerderberg-midden lag na de bevrijding op sommige plaatsen beddenstro, achtergelaten door de mensen, die de laatste oorlogsdagen hun toevlucht in de grotten hadden gezocht voor het oorlogsgeweld, wat toen voornamelijk bestond uit Duits en Amerikaans granaatvuur. Dit vochtige beddenstro werd door ons ook steeds aangestoken en verbrand, waarbij zich een enorme rookontwikkeling vormde, die wekenlang in de gangen bleef hangen. We wisten toen absoluut niets af van bescherming van vleermuizen of verontreiniging van het milieu!

Op 15 juli 1945 keerden de bewoners van Huize St. Joseph weer terug. Daarna fungeerde het weer gewoon als voogdijgesticht. Na die tijd werd het ook rustiger rond de 'grotten van Keer'. Weliswaar werden deze later vrij frequent bezocht door de jeugd van uit Heer, maar er werden toen ook al afsluitingen gemaakt met palen en prikkeldraad en bordjes met 'Verboden Toegang'. Inmiddels waren we allemaal vijf jaar ouder geworden en de oudere jeugd onder ons begon zich al een beetje op het liefdespad te begeven. Als de oudere jongens dan met een vriendinnetje de berg introkken, dan kregen we als kleintjes de raad om niet te ver naar binnen te gaan in verband met verdwalen en ook om op te letten 'tot geine kump'. Wie dat dan ook mocht zijn.

Jaren later, in 1987 tijdens de inventarisatie van de Keerderberg-midden door onze groep Gronoma, ontdekte ik aan de rechterzijde van de hoofdgang in een nis een opschrift van de eerste amoureuze escapades van mijn broer Mathieu uit die tijd. Als je na meer dan veertig jaar later zo'n opschrift ontdekt, dan brengt dit toch een hoop herinneringen naar boven. Dit alles is verleden tijd. Jammer? Eigenlijk niet, want het waren toch niet zo'n gelukkige en gezonde omstandigheden. Maar het is wel waard om te memoreren en te onthouden.

GERAADPLEEGDE BRONNEN

Gesprekken met enkele oudere inwoners van de voormalige gemeente Heer.

Eigen aantekeningen en herinneringen.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

ALT, KARL (3 AL.), OKTOBER 1943. 'Das Band'. Mitteilungsblätter der Lehrerbildungsanstalt Niederlande. 1. Folge.

DUYSENS, L., SEPTEMBER 1986. 'Huize St. Joseph. 1911 – 1986'.

Venne van de, J.M., 1957. 'De geschiedenis van Heer'. Uitgave gemeentebestuur van Heer.

BR. JEROEN EN FR. A. HUSSON, FEBRUARI 1941. 'De Grotten van de Heerderberg'. Heer, Den Haag.

WIJNGAARDEN VAN, A., 1976. 'De onderaardse kalksteengroeven van Zuid-Limburg'. Wetenschappelijke Mededelingen K.N.N.V. nr. 71. Maastricht.

WIJTS, G.H., JANUARI 1994. 'De bevrijding van Heer door het Amerikaanse leger. 13 september 1944'. Heer.

KNUBBEN, JOHN, DECEMBER 1992. 'De grotten van Heer'. SOK-Mededelingen nr. 20. Maastricht.

BR. SLEENTER, J., MEI 1984. 'Enige gegevens over het stallen van vee in de Heerder- en Keerderberg'. SOK-Mededelingen nr. 4. Maastricht.

DR. SLUITER, J.W., DR. P.F. VAN HEERDT EN J.TH. DE SMIDT, 1956. 'Bescherming van vleermuizen in Nederland'. Uitgeversmaatschappij W. de Haan. Utrecht.

11 gber 1789

PATER TOTTEN

VAN BRABANT

Van der rüm Janssens
Jimmens Joeren
Van der Bergen
alle van Thieren

Janssens
Deken van Loven

Spaet tot
van

verm
alou

and
egen
Dok

P

NR

Brabantse Patriotten

OPSCHRIFTEN IN ZONNEBERG MET EEN
POLITIEKE ACHTERGROND

John Caris

*Taalmansruwe 14c
6218 XH Maastricht*

Afb. 3

INLEIDING

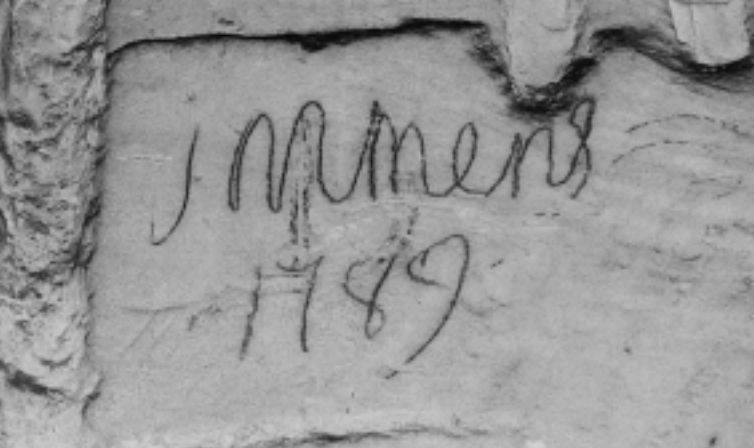
Tijdens een van de vele tochten door de Zonneberg ergens in het begin van de jaren negentig maakte ik een notitie op een kaartje van het stelsel. Deze notitie betrof een tweetal groepen opschriften van mannen die zich 'Brabantse Patriotten' noemden, beiden uit 1789. Het kaartje verdween in een map, de map in een doos, en de doos in een kast. Toen ik bij toeval de kaart weer terugvond en mijn oude notities aandachtig bestudeerde werd mijn nieuwsgierigheid opnieuw gewekt. Wie waren deze mensen? Naspeuringen leerden dat achter de onopvallende opschriften van deze groep Patriotten een interessante, maar weinig bekende geschiedenis van Brabant schuilgaat.

DE OPSCHRIFTEN

Op twee plaatsen in de Zonneberg staan groepen opschriften van Brabantse Patriotten. Eén groep (I) staat in de omgeving van de tekening 'Van Houten chocolade'; de tweede groep (II) staat niet ver van de 'tweede kapel' uit WO II. Waarschijnlijk zijn beide groepen opschriften tijdens het bergbezoek van 11 november 1789 op de wanden geschreven, maar het is ook mogelijk dat er sprake is van twee bergbezoeken kort na elkaar. Alleen bij de tweede groep staat de datum vermeld.

Groep I.

Dit is een verzameling namen die wanordelijk over de wand verspreid staan. Hiertussen staan ook opschriften van latere datum met de toevoeging patriot. Beledigingen aan het adres van de patriotten staan er eveneens tussen: latere toevoegingen aan

Afb. 1

30

de opschriften als ‘donderhoer’ en het rijmwoord ‘besnot’ achter het woord ‘patriot’.

Immens 1789 (afb.1)

J.Stiers ex orsmael Brabants patriot 1789* (afb.2)

Coenen

J.Broomans patriot (afb.2)

Janssens Thienensis (afb.2)

Hertoghs 1789 (afb.2)

* Ex Orsmael = uit Orsmael, een Brabants dorpje, halverwege Tienen en Sint Truiden.

Groep II.

Deze namen staan netjes gegroepeerd met er boven de vermelding *11 gber 1789 Patriotten van Brabant* en tussen de namen *alle van Thienen* (afb.3). Aan het handschrift is te zien dat de namen door één persoon geschreven zijn:

Van Nerüm

Immens

Janssens

Coenen

Van Lierbergen

Janssens deken van Loven

Links en rechts naast het groepje namen hebben twee van hen zelf nog eens uitgebreider hun naam op de wand gezet:

Ludovicus Immens patriot van Brabant gebortig van Thienen desen 11 November 1789 (afb.4).

Antonius van Lierbergen venlonensis medicine Doctor (afb.5).

Het woord ‘patriot’ vraagt om nadere toelichting. Wat beoogden in 1789 deze Patriotten uit het Brabantse Tienen en wat bracht hen in november van dat woelige jaar naar Maastricht? Daarvoor is het nodig in het kort de situatie te schetsen van het Belgische Brabant in die jaren.

DE ZUIDELIJKE NEDERLANDEN TOT 1780

Toen de vrede van Munster in 1648 een einde maakte aan de 80-jarige oorlog tegen de Spaans-Habsburgse overheersing werd Noord-Nederland onafhankelijk (de Republiek der Verenigde Nederlanden). De huidige Belgische provincies Antwerpen, Brabant, Oost- en West-Vlaanderen, Henegouwen, een deel van Namen en Luxemburg bleven als Zuidelijke Nederlanden onder Spaans-Habsburgs gezag.

Bij de Vrede van Utrecht (1713) kwam dit gebied onder Oosten-

rijks-Habsburgs gezag. Sindsdien werden de Zuidelijke Nederlanden aangeduid als de Oostenrijkse Nederlanden. Terwijl de Republiek door het afsluiten van de Schelde Antwerpen in een wurggreep hield en door een wereldwijde zeehandel schatrijk werd (de Gouden Eeuw) bleven de Zuidelijke Nederlanden sociaal-economisch stilstaan. Hier bleef een agrarische economie heersen, een standenmaatschappij met zeer veel macht bij de geestelijkheid (schatrijke kloosters), adel en stadsgildenmeesters. Iedere vorst moest bij zijn troonsbestijging nadrukkelijk bij alle gewesten de ‘Blijde Incomste’ uit 1356 (rechten en plichten van Vorst en Volk) bevestigen.

HET VERLICHT DESPOTISME VAN JOZEF II

In 1780 volgde in Oostenrijk Keizer Jozef II zijn overleden moeder Maria Theresia op. Maria Theresia had tijdens haar regering alle oude privileges van het volk en eeuwenoude gebruiken in de Oostenrijkse Nederlanden - gebaseerd op de ‘Blijde Incomste’ - gerespecteerd.

Jozef II had echter geheel andere, modernere opvattingen betreffende staatsinrichting. Toen hij de scepter van zijn moeder overnam zag hij zijn kans schoon deze ideeën tot uitvoer te brengen en besloot verregaande hervormingen door te voeren.

Hij was één van de zogenaamde ‘verlichte despoten’ uit de tweede helft van de 18e eeuw, vlak voor de Franse Revolutie. Deze vorsten waren zich bewust dat er veel moest veranderen in de maatschappij en besloten dat zelf te doen en dit niet te laten afdwingen door het volk. Hun leuze was: “alles vóór het volk, maar niets dóór het volk”.

De politieke en sociale hervormingen begonnen al in 1781 en

Afb. 2

werden middels plakaten aan de bevolking bekend gemaakt. Wekelijks werden nieuwe plakaten opgeplakt.

De hervormingen vonden allereerst plaats op kerkelijk gebied. Beschouwende kloosterorden werden simpelweg afgeschaft; ze hadden immers geen maatschappelijk nut zoals de verplegende orden of onderwijsinstituten. Hun bezittingen werden verkocht.

Trouwen konden de burgers uitsluitend nog in het stadhuis, overledenen mochten om hygiënische redenen niet meer in de kerken begraven worden. Religieuze broederschappen en processies werden verboden, parochies werden heringedeeld. Deze maatregelen wekten niet alleen de woede van de kerkleiders, maar brachten vooral de diepgelovige, rooms-katholieke plattelandsbevolking in hevige beroering.

Het bestuur van de Oostenrijkse Nederlanden werd eveneens drastisch hervormd. Jozef II waagde het de 'Blijde Incomste' te negeren, de staatsinrichting werd totaal gereorganiseerd. De gilden werden van hun voorrechten beroofd; in- en uitvoer van granen en levensmiddelen aan banden gelegd. Ook op sociaal vlak werden allerlei beperkingen aan de bevolking opgelegd: zo werden bijvoorbeeld de vele kermissen afgeschaft en vervangen door één jaarlijkse kermis. Al deze aanpassingen van het openbare leven gingen, ter intimidatie, vergezeld van vreemde troepen die her en der gelegerd werden en stro, hooi, paarden en karren vorderden.

Het leven in de Oostenrijkse Nederlanden werd dus behoorlijk op zijn kop gezet en hoewel de meeste veranderingen zeker niet nutteloos of afkeurenswaardig waren, zoals bijvoorbeeld het verbod aan rechtbanken om te folteren, vielen ze in zeer slechte aarde in alle lagen van de bevolking. Deze hervormingen kwamen te snel en op een ongunstig tijdstip, de economie in de Oostenrijkse Nederlanden verslechterde reeds onder het bewind van Maria Theresia. Het meest werd deze malaise gevoeld door de steeds armer en ontevredener wordende plattelandsbevolking in de Kempen, die de hervormingen als onderdrukking voelden.

In de jaren tachtig van de 18e eeuw was het elders even roerig. In Amerika moesten de Engelsen het onderspit delven tegen opstandige kolonisten, die in 1783 de Verenigde Staten uitriepen, een gebeurtenis die een stimulans was voor vele revoluties en vooral voor de Franse Revolutie, die zich in 1789 voltrok. In de Verenigde Republiek der Nederlanden ontstond een patriotische beweging tegen het bewind van Prins Willem V. Door tussenkomst van Pruisische troepen kwam het net niet tot een gewapende opstand. De patriotten moesten tot 1795 wachten met de verwezenlijking van hun idealen, toen met Franse hulp de Bataafse Republiek werd uitgeroepen. De inwoners van het Prinsbisdom Luik keerden zich tegen hun vorst. De Prins-bischoep moest hierdoor in 1789 uitwijken naar Seraing. Ook de Luikse opstand werd in 1790 door Pruisische troepen de kop ingedrukt. Het Hertogdom Limburg, dat onder Oostenrijks bestuur viel, kreeg te maken met onlusten als gevolg van de economische situatie. Mede door deze internationale ontwikkelingen ontstond ook in de Oostenrijkse Nederlanden een klimaat waarin gewapend verzet een logische reactie was op de hervormingen van Jozef II.

DE BRABANTSE REVOLUTIE

Door de toenemende ontevredenheid ontstonden er in de Oostenrijkse Nederlanden een tweetal groeperingen die het verzet organiseerden. De Staten van Henegouwen waren de eersten die zich openlijk verzetten en vonden een woordvoerder in de bij de kerk en adel populaire Brusselse advocaat Hendrik van der Noot. Deze voerde het kamp der zogenaamde Statisten aan, behoudsgezinden die de situatie van vóór de hervormingen wil-

den herstellen. De Oostenrijkse troepen deden weinig om de toenemende opstootjes en plunderingen in het land te onderdrukken, waardoor de burgerij zich genoodzaakt zag zelf de openbare orde te handhaven door burgerwachten te organiseren. Van der Noot breidde de Brusselse burgerwachten zelfs uit met infanterie en cavalerie. Een Oostenrijkse poging hem te arresteren mislukte doordat hij in 1788 naar Engeland vluchtte. Vanuit Londen en later vanuit Breda probeerde Van der Noot steun te vinden bij de Engelsen, Pruisen en Nederlanders, op dat moment ook niet de beste vrienden van Oostenrijk. Hij kreeg slechts vage beloften. Zo wilden ze hem wel steunen, maar pas nadat de Oostenrijkers verdreven waren. Zij voelden weinig voor een oorlog met het machtige Oostenrijk.

Terwijl Van der Noot in ballingschap buitenlandse steun probeerde te vinden, groeide er in heel België een tweede verzetsbeweging, die andere idealen nastreefde. In tegenstelling tot de Statisten wilde deze progressieve groepering geen herstel van het Ancien Regime, maar een democratische staatsinrichting. De aanhangers van dit idee noemden zich Patriotten of Vonckisten, naar hun leider, de advocaat Jan Frans Vonck. Later werd de aanduiding 'Patriot', een geuzennaam, die door allen die in verzet kwamen werd gebezigd. Politieke macht hadden de Vonckisten niet en ze hadden weinig vertrouwen in hulp van buitenaf. Vonck vertrouwde meer op de macht van het volk. In het geheim richtte hij een genootschap op dat in heel België geld en vrijwilligers moest inzamelen om gewapenderhand het Oostenrijks bewind omver te werpen. Dit genootschap heette 'Pro Aris et Focis', dat 'voor altaar en haard' betekent, vrij vertaald; voor godsdienst(vrijheid) en vaderland. Dit genootschap opereerde vanuit Hasselt, gelegen in het Prinsbisdom Luik, dat geen

onderdeel was van de Oostenrijkse Nederlanden, waardoor het dus buiten het bereik van de Oostenrijkse troepen viel. Hier organiseerde Vonck zijn vrijwilligersleger, dat onder andere gefinancierd werd door rijke abdijen en bemand door jongemannen uit gegoede burgerfamilies. Het waren jonge idealisten, echte patriotten. Zo ontstond er een leger van bijna drieduizend man dat in het Luikse land getraind werd. Commandant van deze strijdmacht werd de Vlaming Jan Andries van der Meersch, een gepensioneerd generaal, die in het Oostenrijkse leger gediend had en met Vonck's ideeën sympathiseerde. Een geldinzamelingsactie werd onder de bevolking gehouden om kanonnen en musketten aan te schaffen.

Van der Noot en Vonck stonden qua idealen lijnrecht tegenover elkaar, maar Van der Noot kon weinig zonder het leger van Vonck. De Oostenrijkse troepen onder leiding van generaal d'Alton bereidden een actie voor tegen het patriottenleger en stonden op het punt de Luikse grens over te steken. Toen de patriotten lucht kregen van de op handen zijnde expeditie - die inderdaad plaats vond op 9 oktober 1789 - weken ze uit naar het Nederlandse Noord-Brabant waar ze veilig waren voor d'Alton. Hier konden ze oogluikend toegestaan verder oefenen, weliswaar met stokken in plaats van musketten. De Staten Generaal wilden immers wel onderdak bieden aan de patriotten, maar konden, om niet in het conflict betrokken te raken, geen gewapende macht toestaan binnen haar grenzen.

In Breda besloten Van der Noot en Vonck, ondanks hun tegenstellingen, samen te werken om hun gezamenlijke vijand, de Oostenrijkers te verdrijven. Zij richtten het Comité van Breda op. Op 24 oktober 1789 viel het patriottenleger de Kempen binnen.

Na enkele kleine schermutselingen onderweg naar Turnhout kwam het daar op 27 oktober tot een hevig treffen met de in allerijl toegesnelde Oostenrijkers. De patriotten behaalden hier met hulp van de bevolking hun eerste grote overwinning, maar een algemene opstand van het volk bleef uit. Aangezien het kleine patriottenleger slecht uitgerust, nog niet gedisciplineerd en matig getraind was durfde Van der Meersch het niet aan verder op te rukken richting Brussel en besloot zich over de Noord-Brabantse grens terug te trekken.

Een nieuw offensief, nu richting Vlaanderen, ging van start begin november. Dit keer met meer succes. Het was het werk van een kleine legergroep die onder leiding stond van de jonge prins De Ligne. Het onneembare Antwerpen liet men wijselijk links liggen. Op 7 november viel St. Nikolaas en een week later, op 16 november, Gent na drie dagen schermutselingen. Generaal Van der Meersch werkte intussen aan de training van zijn overige troepen in het Bredase en waarschijnlijk ook in de Hasseltse kampementen. Het is in deze week dat de Tiense patriotten de Zonneberg bezochten en hun namen op de wanden schreven.

De patriotten behaalden vanaf nu de ene na de andere overwinning en het leger groeide, doordat steeds meer vrijwilligers zich aanmeldden, waaronder honderden deserteurs uit het Oostenrijkse leger. Stad na stad viel, ondermeer Diest, Mons en Namen, vaak zonder slag of stoot.

De Oostenrijkers, die steeds meer in paniek raakten, verloren terrein, terwijl hun leger verzwakte. Jozef II beschikte, doordat hij in een oorlog verwickeld was met de Turken, niet over versterkingen om de patriotten te onderwerpen. Toen in december ook in Brussel de revolutie uitbrak, vluchtte de regering. Het

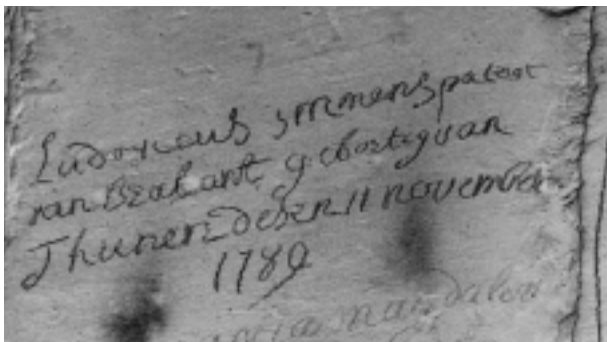
leger ontruimde het grootste gedeelte van de Oostenrijkse Nederlanden en trok zich terug in Luxemburg.

VERDERE VERLOOP VAN DE BRABANTSE REVOLUTIE

Inmiddels zijn we al voorbij de datum van de opschriften in De Zonneberg, maar voor de volledigheid nu eerst een beknopt overzicht van het vervolg en de afloop van de revolutie.

Het Comité van Breda deed 18 december 1789 triomfantelijk haar intrede in Brussel. Zij riep de onafhankelijkheid uit en richtte naar Amerikaanse voorbeeld de soevereine staat der Verenigde Belgische Staten op, maar met grote macht bij de gewestelijke staten en dus speelbal van geestelijkheid en adel. Zij installeerden een regering met Van der Noot als eerste minister. Er werd zelfs een munt geslagen als symbool van eenheid en onafhankelijkheid. Op de munten werden de wapens van de Belgische provincies afgebeeld en een strijdlustige Belgische leeuw met in de ene klauw een zwaard en in de andere een schild met de leuze 'Libertas', vrijheid. De beloofde steun van vreemde mogendheden om hun bij te staan in het conflict met Oostenrijk bleef echter uit.

De tegenstellingen tussen Vonckisten en Statisten veroorzaakten, nu de gezamenlijke vijand was verdreven, meteen een tweedeling binnen de jonge federale staat. Door de benoeming, tegen de zin van de minister van defensie, van een nieuwe Pruisische opperbevelhebber over de strijdkrachten als vervanger van de populaire Vonckist Van der Meersch ontstond er een opstandige beweging in het leger. De leiders van de Vonckisten, die grote steun van het leger genoten, werden hierop wegens hun openlijke kritiek op de Statisten verbannen. De grote held

Afb. 4

van de Brabantse Omwenteling, generaal Van der Meersch, werd zelfs opgesloten. De partij van de Vonckisten hield hierdoor feitelijk op te bestaan. In ballingschap bleven zij streven hun idealen te verwezenlijken, zonodig via overleg met een nu redelijker Oostenrijkse regering.

Ondertussen gingen de gevechten tussen Oostenrijkers en Belgen in het grensgebied van Luxemburg en Namen door. Terwijl het Belgische vrijwilligersleger te kampen had met gebrek aan voorraden en goed opgeleide manschappen en door onderlinge twisten verzwakte, werd het Oostenrijkse leger steeds sterker. Leopold II, broer en opvolger van de inmiddels overleden Jozef II, beëindigde de oorlog met de Turken, en kreeg hierdoor plotseling 30.000 soldaten tot zijn beschikking. Nu kon hij eindelijk de gewenste versterkingen aanvoeren.

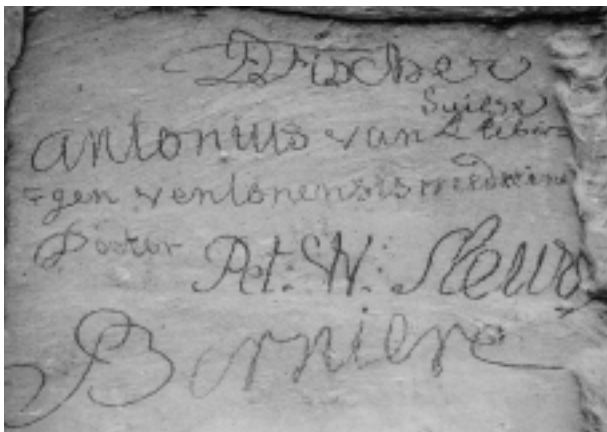
Leopold II begon op 24 november 1790 een offensief waarbij de Oostenrijkers voor het eerst terreinwinst boekten. Zij heroverden

grote gebieden op de vluchtende legers van de Verenigde Staten van België. Op 2 december capituleerde Brussel en trokken de Oostenrijkers de stad binnen. Het Oostenrijks gezag werd hersteld. Leopold II maakte de hervormingen van zijn broer ongedaan en herstelde het Ancien Regime, waardoor de rust in de Oostenrijkse Nederlanden terugkeerde. De Statisten waren naar Noord-Brabant gevlucht, terwijl de Vonckisten, die naar Frankrijk uitgeweken waren, terugkeerden naar de Zuidelijke Nederlanden op grond van amnestiemaatregelen. Samenvattend kunnen we stellen dat de omwenteling voornamelijk een inspanning van de Vonckisten was geweest, terwijl de Statisten er het meeste profijt van hadden. Beider idealen van een onafhankelijke staat gingen te gronde aan onderlinge twisten.

PATRIOTTEN UIT TIENEN

De Patriotten die de Sint Pietersberg bezochten waren bijna allen inwoners van de stad Tienen.

De inwoners van deze stad hadden al vóór het uitbreken van de revolutie een rol gespeeld in het verzet tegen het Oostenrijkse gezag. Daar werd de kiem gelegd voor de Brabantse Revolutie. In Tienen vonden gedurende de jaren voorafgaand aan de revolutie in een koffiehuis bijna dagelijks bijeenkomsten plaats, waar de bierbrouwer Jan Windelinckx ophitsende redevoeringen hield en zijn gehoor overigens van het nodige bier voorzag. Windelinckx had als onderofficier gediend in het Oostenrijkse leger en haatte de Oostenrijkers als geen ander. Hij richtte in 1787 met hulp van welgestelden het 'vrijwilligerscorps der Patriotten' op. Dit circa 120 man sterke vrijcorps oefende regelmatig openlijk onder leiding van 'Generaal' Windelinckx. Hun

Afb. 5

belangrijkste wapens waren met lood of ijzer verzwaarde wandelstokken. In heel Brabant stond Tienen bekend als een opstandige stad. De lokale overheid probeerde tevergeefs herhaaldelijk deze groep opstandelingen in het gareel te krijgen. Gedreigd werd met strenge straffen, maar de daad werd nooit bij het woord gevoegd. Als gevolg hiervan manifesteerde deze groep zich steeds uitdagender tegenover het Oostenrijkse gezag, dat maar niet in actie kwam. De leden van het vrijcorps, door Windelinckx van genoeg bier voorzien, raakten regelmatig betrokken bij vechtpartijen waarbij gewonden en zelfs doden vielen. Na een incident in juni 1788, waarvan Windelinckx' aanhang de aanstichter was, viel een dode onder de keizersgezinden. Windelinckx werd aangewezen als hoofdschuldige en vluchtte naar het bisdom Luik.

In november 1788 besloot het Oostenrijkse gezag actie te ondernemen en beval het vrijcorps van Windelinckx hun vlag in te leveren en dreigde zelfs met de doodstraf. Hieraan werd pas in december schoorvoetend gehoor gegeven. Het misnoegen in Tienen groeide en het stadsbestuur beval de schutterijen een stadswacht te vormen om de openbare orde te handhaven. Onder de leden van de schutterijen bevonden zich echter veel aanhangers van Windelinckx. Toen de vele bevelen van de Oostenrijkers onopgevolgd bleven, besloten zij hardhandig in te grijpen. Windelinckx achtte namelijk op 22 juli 1789 de tijd rijp voor openlijk verzet en keerde terug naar Tienen, waar hij al snel na aankomst gevangen werd genomen door de Oostenrijkers. Nog vóór zij de gevangenis bereikten werden ze aangevallen door aanhangers van Windelinckx in een poging hem te bevrijden. Windelinckx werd desondanks opgesloten. Dit was het begin van de 'Oproer van Tienen'. Omdat de opstandelingen hun woede koelden op de bezittingen van de keizersgezinden vluchtten veel Oostenrijkgezinden de stad uit. Honderden inwoners sloten zich aan bij de muitende meute en de opstand ontspoorde snel in een massale plundering die drie dagen duurde. Windelinckx werd bevrijd.

Ondertussen waren Oostenrijkse troepen onderweg om de opstand de kop in te drukken. Gearriveerd te Tienen verordeneerden zij dat de gestolen spullen en de wapens van de opstandelingen ingeleverd moesten worden. Het was echter te laat. De rust keerde weliswaar terug in Tienen, maar het bleef er broeien. Het nieuws van de oproer had inmiddels andere steden bereikt. Vier maanden later sloeg met de Brabantse Revolutie de vlam opnieuw in de pan in Tienen en andere steden en verspreidde zich toen door het hele land.

TERUG NAAR ZONNEBERG

Via het stadsarchief van Tienen zijn we iets meer te weten gekomen over de mensen uit Tienen, die in de Zonneberg hun namen opschreven met de toevoeging ‘patriot’. Zo weten we dat ze bijna allemaal afkomstig zijn uit vooraanstaande families van Tienen. Een korte opsomming:

Janssens

Deken van Leuven, komt uit een Tiense notarissen familie.

Immens

Een welgestelde familie die een aantal burgemeesters, raadsleden en secretarissen leverde. Hun fraaie woonhuis in Vlaamse Renaissancestijl is het huidige gemeentehuis van Tienen.

Coenen

Eveneens een ‘leveranciers-familie’ van burgemeesters.

Van Nerum

Een zeer welgestelde bierbrouwerfamilie.

Stiers

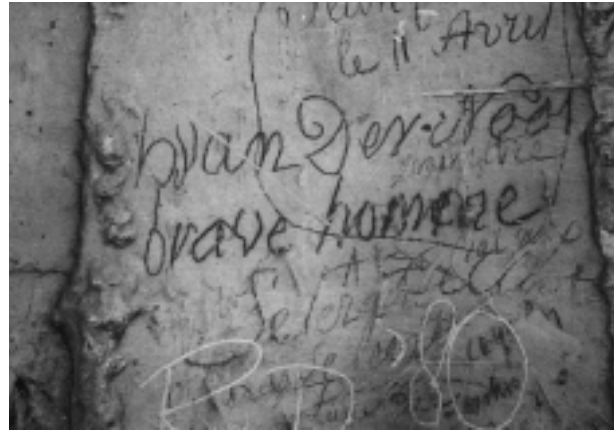
Afkomstig uit Orsmael bij Tienen, arts.

Broomans

Geen bijzonderheden bekend.

Van Lierbergen

Deze man kwam uit een Venlose familie van artsen en (lokale) politici. Welk lid van deze goed gesitueerde familie in de berg op

Afb. 6

bezoek was is niet duidelijk. In de familie Van Lierbergen treffen we zowel een Antonius Sr. als een Antonius Jr. aan. Beiden deden hun studie medicijnen in Leuven. Bij de opschriften van groep II (waaronder Antonius van Lierbergen) staat de vermelding “alle van Tienen”. Dat geldt dus niet voor deze Venlonaar, tenzij hij in 1789 als arts werkzaam was in Tienen. Men moet dan lezen: “Antonius van Lierbergen Venlonensis(van Venlo), medicine doctor (in Tienen)”. Het kan ook zijn dat hij als Leuvens student ‘patriot’ werd en bevriend raakte met Tienense medicijnen studenten. In de registers van afgestudeerden aan de universiteit van Leuven duiken namelijk ook de namen Jacobus Stiers (afgestudeerd in 1781) en Johannes Van Nerum op.

Bijzonderheden omtrent hun verblijf in Maastricht zijn niet te achterhalen, maar vóór en tijdens de revolutie verbleven te

Maastricht wel meer vreemdelingen. Maastricht hield zich gedurende de geschiedenis graag afzijdig van allerlei conflicten, kende tevens een zekere mate van vrijheid van meningsuiting en drukpers en was door dit gunstige politieke klimaat een geschikt ballingsoord. Aanhangers van diverse partijen vonden hier een ontmoetingsplaats. Een notoire banneling uit de Zuidelijke Nederlanden die gedurende een korte periode tijdens de Brabantse Revolutie te Maastricht verbleef was Francois Xavier de Feller. Een voormalige Jezuïet, die als journalist voor een door Jozef II verboden krant schreef. Hij was het kopstuk van de anti-Jozefinistische, conservatieve pers en uitgever van alle belangrijke documenten vanaf 1787 tot 1790, toen hij naar Brussel vertrok. Een relatie tussen het verblijf van De Feller en ‘onze’ Patriotten is niet waarschijnlijk, aangezien hij aanhanger was van H. Van der Noot en dus sympathiseerde met de Statisten.

In de tachtiger jaren van de 18e eeuw kwamen vele vluchtelingen uit het Luikse land, Frankrijk en de Oostenrijkse Nederlanden naar Maastricht, hetzij op doortocht, hetzij om hier tijdelijk te verblijven. Vooral uit Frankrijk kwamen grote aantallen mensen. Over Belgische vluchtelingen gedurende de Brabantse Revolutie is helaas niets bekend. De aanwezigheid van de bannelingen zal binnen de vesting ongetwijfeld de nodige stof tot discussie gegeven hebben en de vluchtelingen zullen een opvallende verschijning in de straten van de stad geweest zijn. In die dagen was het bij burgers gebruikelijk zich uit te dossen in de kleuren van de revolutie om uiting te geven aan zijn of haar politieke ideeën. Het modebeeld week bij voorkeur af van de mode, zoals die door de overheerser gedragen werd. Voor de Brabantse patriotten betekende dit dat ze hun hoed -volgens de toen heersende mode een driesteek- sierden met een zwart-geel-rode kokarde. Vrouwen

droegen strikken met dezelfde revolutionaire kleuren op hun jurken. Omdat dit een symbool van verzet was werd het dragen van andere dan Oostenrijkse kokardes in de Oostenrijkse Nederlanden door Jozef II verboden.

HET OPSCHRIFT VAN H. VAN DER NOOT

Toen dit artikel zijn voltooiing naderde ontdekte ik, per onwaarschijnlijk toeval, een opschrift van H. van der Noot (afb. 6). Het opschrift staat kort bij de ‘B-muur’ in de Zonneberg. Er staat geen jaartal bij vermeld. Wel heeft iemand later –in een ander handschrift en met een ander materiaal- onder de naam “brave homme” (dappere man) geschreven. Of het hier een opschrift van de aanvoerder van de Statisten betreft of van een naamgenoot valt niet met zekerheid te zeggen. Het is niet ondenkbaar dat hij hier contact heeft gezocht met De Feller, die immers veel van en voor de Statisten publiceerde. Van der Noot reisde heel wat af om steun voor de revolutie te verkrijgen. Als hij al in Maastricht geweest is, heeft hij zijn bezoek goed geheim gehouden; geen enkele bron maakt melding van een bezoek van H. van der Noot aan Maastricht. Gezien de omstandigheden is het niet ondenkbaar dat hij incognito gereisd heeft. Ook zou het kunnen dat H. van der Noot voor of na de revolutie in Maastricht geweest is.

CONCLUSIE

De mannen, die de Sint Pietersberg bezochten, waren zeer waarschijnlijk vrijwilligers uit het leger van Van der Meersch. Zij

zijn typische representanten van jongemannen die zich aanvankelijk aanmeldden om de Oostenrijkse machthebber te verjagen: jonge idealisten uit de goeude burgerij. Een jaar later zou het leger hoofdzakelijk bestaan uit deserteurs en jongens uit lagere sociale klassen, die voor 10 stuivers soldij en avontuur in dienst traden. Toen na de inname van Turnhout, op 27 oktober, generaal Van der Meersch tijdelijk halt maakte, heeft hij met zijn troepen kwartier gemaakt in Hasselt-Zonhoven.

Mogelijk hebben onze Tiense patriotten van deze pauze in het offensief gebruik gemaakt om Maastricht te bezoeken. In 1789 verbleven te Maastricht genoeg sympathisanten voor Vonck's ideeën, vooral bij de ontwikkelde katholieke burgerij, die veelal in Leuven gestudeerd hadden. Maastricht werd hierdoor een ontmoetingsplaats voor aanhangers van de Revolutionaire gedachte; zij werden hier gastvrij onthaald door hun geestverwanten. Zo werd Maastricht een geschikt reisdoel voor deze groep patriotten uit Tienen.

Wat de exacte reden van hun bezoek aan Maastricht ook geweest mag zijn, hun bezoek aan de de Zonneberg was er een van toeristische aard. In de euforie van de overwinningen, die hun troepen behaalden vermeldden ze trots hun status van patriotten en vermeldden zij dat ze uit Tienen afkomstig waren, de plaats waar de revolutie tenslotte was begonnen.

GERAADPLEEGDE BRONNEN

DUERLOO, L., 1988: De kleuren en symbolen van de Brabantse Omwenteling in: "De droom van de revolutie". Amsterdam.

GEYL, P., 1959: Geschiedenis van de Nederlandse Stam. deel 3, Amsterdam-Antwerpen.

JAPPE ALBERTS, W., 1983: Geschiedenis van de beide Limburgen. deel II, Assen.

JANSSEN, J., 1940: De Brabantse omwenteling. Turnhout.

KEMPENEERS, P., 1999: Thuis in Tienen. Tienen.

KOSSMANN, E.H., 1984: De Lage Landen 1780-1940 anderhalve eeuw Nederland en België. Amsterdam-Brussel.

POST, M., 1961: De driebond van 1788 en de Brabantse Revolutie. Bergen op Zoom.

SPIERTZ, M.G., 1964: Maastricht in het vierde kwart van de achttiende eeuw. Maastrandse Monografieën, Assen.

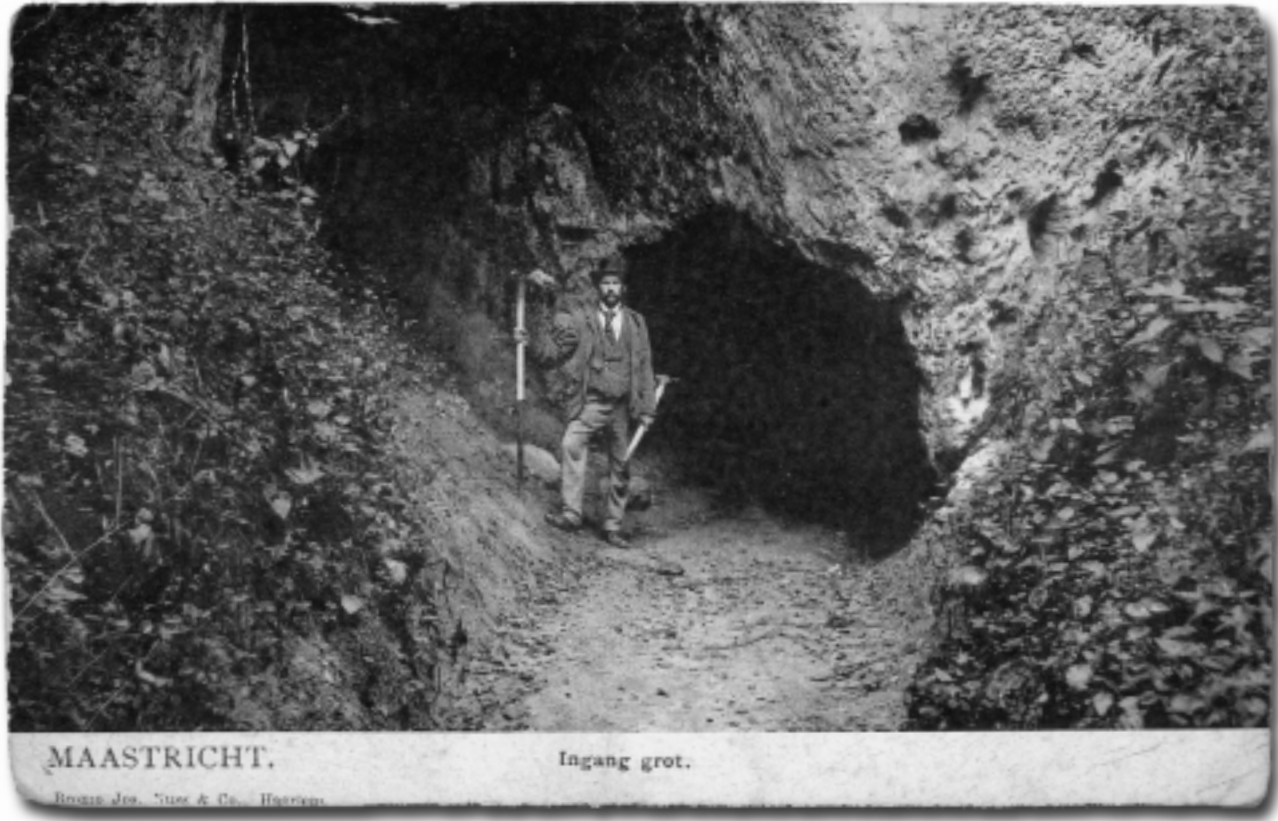
WAUTERS, A., 1874: Geographie et Histoire de Communes Belges. Brussel.

WAUTERS, J., 1962: Bijdragen tot de geschiedenis van Tienen. Tienen blz. 185-205.

WINKLER PRINS, Geschiedenis der Nederlanden, DL3 Amsterdam, 1977.

Bijzondere dank gaat uit naar de heer P. Orbons voor zijn waardevolle hulp bij het totstandkomen van dit artikel.

Dank ook aan de heer S. Thomas van het stedelijk archief van Tienen.

Toegang tot het gangenstelsel Slavante. Rond de eeuwwisseling was deze ingang de feitelijke ingang, waardoor de bezoekers onder leiding van de gids het stelsel betraden. De ingang was gelegen aan het einde van een vrij diepe holle weg. (Ansichtkaart collectie E. Lamkin.)

Baedeker en de Sint Pietersberg

EEN REISBESCHRIJVING UIT DE NEGENTIENDE EEUW

E. Lamkin

Tongerseweg 318

6215 AC Maastricht

INLEIDING

Enige tijd geleden werd ik attent gemaakt op het feit dat aan het einde van de negentiende eeuw Maastricht en de Sint Pietersberg opgenomen waren in een prestigieuze reisgids: de Baedeker-reisgids van 1880.

Al lezende in de gids bleek dat de auteur bij vergaren van de informatie niet alleen actuele informatie verwerkte, maar tevens ook informatie uit andere publicaties vaak letterlijk overnam.

Meer dan een eeuw na het verschijnen van deze gids is het bewuste artikel over Maastricht en de Sint Pietersberg een aardig historisch document geworden, waarvan bijgaand een zo letterlijk mogelijke vertaling.

TOELICHTING OP HET ONDERWERP

Reeds vele eeuwen vormen de gangenstelsels in de Sint Pietersberg een bezienswaardigheid voor bezoekers van heinde en verre; dat was vroeger zo en dat is nog steeds het geval. Bekend zijn dan ook de vele reisverslagen die ook de onderaardse gangenstelsels op een boeiende wijze beschrijven.

In de negentiende eeuw begon langzaam maar zeker een georganiseerd 'ondergronds toerisme' op een commerciële basis te ontstaan in de groeven in de omgeving van Maastricht.

Hierbij valt niet enkel aan de Sint Pietersberg te denken, ook de Cannerberg was in de negentiende eeuw reeds een bekende bezienswaardigheid waar op regelmatige tijden georganiseerde rondleidingen onder leiding van ondermeer de gids J. Moors werden verzorgd. Het is dan ook niet verwonderlijk dat in deze

periode dan ook een aantal reisgidsen worden uitgegeven die een bezoek aan de ‘grotten’ aanbevelen.

De gerenommeerde Duitse uitgever en boekhandelaar Karl Baedeker besteedde in 1880 in één van zijn reisgidsen aandacht aan Maastricht en de Sint Pietersberg. Deze Duitstalige tekst is letterlijk vertaald; dit geldt ook voor het Latijnse citaat van Guicciardini.

KORTE NECROLOGIE VAN DE IN DE TEKST GENOEMDE PERSONEN

Karl Baedeker (Essen 03-11-1801 - Koblenz 04-10-1859), Duitse uitgever en boekhandelaar, vestigde in 1827 een boekhandel in Koblenz. In die tijd verwierf hij de rechten op de reisbeschrijving “Rheinreise” (1833) van J.A. Klein, waarvan hij een tweede en derde uitgave bezorgde. Naar het voorbeeld van de Engelse reisgidsen van John Murray begon hij daarna een eigen serie, waarvan de vele delen als “Baedekers” wereldnaam hebben gekregen.

Na zijn dood bleef de reeks gestaag groeien; er verschenen ook gidsen van niet-Europese landen, terwijl een groot aantal gidsen regelmatig werden herdrukt. Sedert 1857 verschijnen Franse en sedert 1861 Engelse edities.

In 1872 werd de uitgeverij door zijn zoon naar Leipzig verplaatst; in 1956 werd een nieuwe vestiging gesticht in Freiburg im Breigau en in 1959 werd de Leipziger firma opgeheven.

Vanwege de nauwkeurigheid van de Baedeker-reisgidsen werden deze in de Tweede Wereldoorlog door de Nazi’s gebruikt in de Slag om Engeland voor wat betreft het bombarderen van Engelse plaatsen door de Luftwaffe.

Lodovico Guicciardini (Florence 19-08-1521 - Antwerpen 22-03-1589), Italiaans geschiedschrijver, neef van Francesco Guicci-

ardini, vestigde zich te Antwerpen in 1542.

Hij schreef een eigentijdse geschiedenis: “Commentarii delle cose piu memorabili seguite in Europa, specialmente in questi Paesi Bassi, della pace di Cambrai, del MDXXIX, infino a tuto l’anno MDLX (1565)”.

Beroemdheid verwierf hij door zijn meesterlijke beschrijving van Antwerpen en van geheel de Nederlanden: *Descrittione di tutti i Paesi Bassi, altrimenti detti Germania inferiore* (1567; Nederlandse vertaling: *Beschrijvinghe van alle de Neder- Landen*, 1612; facsimile herdruk 1968). Dit werk beleefde 33 uitgaven in één eeuw (de derde is de volldigste) en werd in verschillende talen vertaald; hij zelf illustreerde zijn boeken met knappe kaarten.

Johannes Henricus Hubertus Dorlo, schoenmaker en eerste bergwijzer, Sint Pieterstraat 2675, geboren te Maastricht 01-01-1820 en overleden 07-12-1896.

De in de tekst genoemde Luikse verzameling is waarschijnlijk de verzameling van de Luikse geoloog en hoogleraar *André H. Dumont*. Als hoogleraar verbonden aan de Universiteit van Luik publiceerde hij in 1830 een omvangrijk werk over de geologie van de provincie Luik.

Hierin wordt uitvoerig aandacht geschonken aan de Krijt-periode. Na het afsluiten van deze bekroonde studie bleef zijn belangstelling voor de ‘Calcaire de Maestricht’ bestaan.

Uit zijn veldboeken blijkt dat hij in de jaren 1837, 1838 en 1849 één of meerdere malen de Sint Pietersberg met een bezoek ver-eerde. In 1849 was Dumont ervan overtuigd dat er voldoende redenen waren om de toch afwijkende ‘Calcaire de Maestricht’ als een zelfstandige eenheid af te splitsen van het ‘Système Sémonie’ van d’ Orbigny uit 1842.

Twee van de bekendste Sint Pieterse berggidsen, Henri Dorlo (links) en Henri Colen (rechts), op het terras van het omstreeks 1932 afgebroken Chalet Lichtenberg. Beiden met de typische carbidlamp op stok die rond de eeuwwisseling door gidsen werd gebruikt. Leden van de families Colen en Dorlo waren gedurende vele generaties blokbreker en gids in de Sint Pietersberg. (Repro van de Stichting Oud Sint Pieter van een originele foto uit het album van de familie Dorlo.)

Later zou men ertoe overgaan dit de Formatie van Gulpen te noemen.

ENKELE KANTTEKENINGEN BIJ DE TEKST

In het begin van de tekst van Baedeker wordt gesproken over de Sint Pieterspoort, één van de stadspoorten in de middeleeuwse stadsomwalling van Maastricht. Enkele jaren vóór het verschijnen van dit artikel werd Maastricht als vestingstad opgeheven (Koninklijk Besluit van 29 mei 1867). De Sint Pieterspoort werd in het najaar van 1869 gesloopt.

Rond deze periode begon in Maastricht een gigantische operatie van sloop van voormalige vestingwerken; hierdoor ontstond zowel ruimte voor de opkomende industrie alsmede woonruimte voor de gegoede burgerij van de stad.

Het noemen van de Pieterspoort staat in opmerkelijke verhouding met de vermelding aangaande de nieuwe kerk van Sint Pieter. Baedeker vermeldt enkel de in 1875 ingewijde nieuwe kerk van Sint Pieter. Echter in 1880 staat links naast deze kerk nog altijd het oude kerkje van Sint Pieter. Pas in 1897 besloot men dit kerkje af te breken. Kennelijk werd dit kerkje door Baedeker over het hoofd gezien of als niet noemenswaardig beschouwd. Hieruit blijkt overduidelijk dat er ofwel verschillende bronnen destijds onafhankelijk van elkaar zijn gebruikt dan wel dat het geruime tijd (meerdere jaren) heeft geduurd voordat de betreffende gids uitgegeven werd.

Baedeker spreekt in de tekst ook over een collectie versteningen welke bewaard worden in het Atheneum van Maastricht.

In de “Kroniek van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg” kunnen we lezen dat in december 1913 het Museum van Natuurlijke Historie in Maastricht het fossiele skelet verwerft van een zeeschildpad. Het skelet was in 1862 in een kalksteengroeve nabij Kanne gevonden. Oorspronkelijk bevond dit skelet zich in het natuurhistorisch kabinet van het Koninklijk Atheneum van Maastricht, sedert 1864 ook wel H.B.S. Maastricht genoemd.

VERTALING VAN DE OORSPRONKELIJKE TEKST

Het is meer dan de moeite waard een bezoek te brengen aan de meer dan duizend jaar in bedrijf zijnde zandsteengroeve van de Sint Pietersberg; dit bezoek neemt ongeveer één tot anderhalf uur in beslag.

Men verlaat de stad in zuidelijke richting door de Pieterspoort, alwaar de hoofdgids (J. Dorlo) in de omgeving woont. Na tien minuten loopt men door het dorp Sint Pieter, alwaar de nieuwe bakstenen kerk duidelijk waarneembaar is, en bereikt vervolgens (na 15 minuten) het voormalige Observantenklooster Slavante, tegenwoordig aan een besloten sociëteit (casino) toebehorende, echter bescheiden vreemdelingen wordt de toegang niet belet (bier, verfrissingen en een mooi uitzicht).

De toegang tot de Pietersberg bevindt zich in de nabijheid.

De Pietersberg, welke zich tot Luik uitstrekt, bestaat uit een witgele zachte kalkachtige steen (tufsteen), het bezinksel van een kalkhoudend zeewater, afkomstig van de hoeveelheid schelpen, korallen, haaiantanden, schildpadden en andere organische resten van een oude zee, voorts de botten van een reusachtig krokodilachtig dier en uiteindelijk vele vuurstenen.

Enkele van deze versteningen zijn te vinden in de Luikse verzameling (pagina 28), anderen worden bewaard in het Atheneum van Maastricht.

Een eigenaardige verschijning zijn de door de steenhouwers zo genoemde aardpijpen (geologische orgelpijpen), cilindrische loodrechte, soms ook een beetje taps toelopende gaten van 30 centimeter tot 2 meter doorsnede, welke door de gehele tufsteen tot aan de oppervlakte zich uitstrekken en met klei, zand en steengruis gevuld zijn. Men veronderstelt dat deze het gevolg zijn van kolkende zeebewegingen (draaikolkvorming), welke zich later uitgebreid hebben.

De voornaamste goede eigenschap van de steen is het feit dat men deze kan zagen, wat in rechthoekige blokken geschiedt, die dan in de buitenlucht verharden.

Grote vierkante pilaren, minstens 15 meter in omtrek, blijven onberoerd staan, ze worden als het ware uitgespaard, als dragers van de tussen de 6 en 16 meter hoge hallen.

Daar de bouw sinds onheuglijke tijden, de Romeinen zouden reeds hun soldaten met de groevenarbeid in de Sint Pietersberg beziggehouden hebben, steeds op dezelfde wijze bedreven werd, zo hebben zich ontelbare van deze pilaren en even zovele gangen in de loop van de eeuwen gevormd.

“Het binnenste van de berg zit vol met een zachte zandachtige steen die met weinig moeite uit te snijden is. Hiervan wordt voortdurend een enorme hoeveelheid uitgegraven. Dit gebeurt met een zeer nauwkeurige zorg, voor het behoud zowel voor de berg als de gravers, in zeer hoge, lange, bochtige en ook wel gevaarlijke gangenstelsels”, zo bericht in het jaar 1560 de op pagina 3 genoemde Florentijn Guicciardini.

Deze doolhofachtige gangen ofwel galerijen strekken zich tot 5 uren in de lengte en 3 uren in de breedte uit, en kruisen en door-

snijden zich zo oneindig, en lijken zo op elkaar, dat enkel zeer goed bekende mensen de weg kunnen vinden. Het is gevaarlijk om de gangen zonder gids te betreden. Voorbeelden dat onervaren wandelaars verdwaalden waren vroeger niet zeldzaam. Men vond hun lijken uitgedroogd, daar de droogte en luchtcirculatie de ontbinding verhinderen. Als een gids langer dan 3 uren weggebleven is, wordt een andere nagestuurd.

Honderduizenden namen ziet men op de pilaren ingekrast, de oudste uit het jaar 1037.

De invloed van het weer en de vernielzucht van de mens zijn deze onderaardse ruimtes bespaard gebleven, ofschoon ze in de tijden van bloedige oorlogen uit de zeventiende eeuw de bewoners uit de omgeving wel als toevluchtsoord hebben gediend.

Op een plaats vertoont zich een bijzondere speling van de natuur. De arbeiders hebben namelijk bij het uitzagen van de steenblokken een versteende boom doorgezaagd, van welke de kroon boven in het dak is achtergebleven, intussen zijn de wortels in de bodem vergaan. Uit de kroon druppelt iedere 9 seconden een druppel water naar beneden in de wortels, waarin zich een diep reservoir met smakelijk water heeft gevormd.

Aardig is het als de gids de reizigers opeens verlaat en zich door de zijgangen verplaatst, en van waaruit zich dan het schijnsel van de fakkel telkenmale in de hoofdgang valt. De brosheid van de steen smoort ieder geluid in de kiem; al snel worden de voetstappen van de gids onhoorbaar, men krijgt het gevoel alsof hij ver weg is.

De luchttemperatuur is altijd gelijkmatig 10 graden Reamur. Als men vanuit de felle zonneschijn de gang betreedt wordt evenwel het verschil tussen de luchttemperaturen bemerkbaar.

GERAADPLEEGDE BRONNEN EN LITERATUUR

GROTE WINKLER PRINS ENCYCLOPEDIË, achtste druk.

ADRESBOEK VAN MAASTRICHT EN WIJK, UITGAVE 1875; stadsbibliotheek Maastricht SB LTSO 211.

BEVOLKINGSREGISTER GEMEENTE MAASTRICHT, 1860\1880.

GRAATSMAN B.G. EN W.F.TH. LEM, 1991-1993: "Sint Pieter in oude ansichten, deel 1 en 2". Europese Bibliotheek, Zaltbommel.

HACKENG R., 1998: "De kerken van Sint Pieter, deel 1 en 2". Uitgave Stichting Historische Reeks Maastricht, deel 48 en 49 in de serie Maastrichts Silhouet. Eerste druk.

NOTERMANS J., 2000: "De Hoofdwacht". Uitgave Stichting Historische Reeks Maastricht, deel 56 in de Serie Maastrichts Silhouet. Eerste druk.

MOORS J., 1903: "Een kijkje in de Cannerberg". Maastricht..

SCHAIK VAN, IR. D.C. E.A., 1983: "De Sint Pietersberg". Thorn, uitgeverij Ef en Ef.

FELDER W.M. EN P.W.BOSCH, 1998: "De Sint Pietersberg: typelokatie van het Maastrichtien". Grondboor en Hamer, jaargang 52 (Limburgnummer 9A).

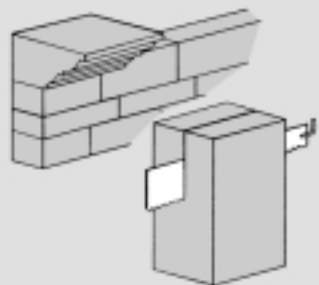
GROOD, E. DE., 1998: "Het duister labyrint". Grondboor en Hamer, jaargang 52 (Limburgnummer 9A).

PELZERS E. EN W.F. VAN WESTREENEN, 1992: "Kroniek van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg". Uitgave van de Stichting Natuurpublicaties Limburg, Maastricht.

Met dank aan Stichting Oud Sint Pieter, de heer J. Morreau, P.Houben, T. Breuls, H. Zwick en R. Knoops.

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door:

Mergelbouwsteen
P. Kleijnen

Bergstraat 31
6301 AB Sibbe
Valkenburg a.d. Geul
Telefoon 043-6014460

Colofon

SAMENSTELLING EN REDACTIE

Ton Breuls
Joep Orbons

VORMGEVING EN COMPUTEROPMAAK

Graatsma & Bruystens, Maastricht

DRUK

Valkdruk, Valkenburg

48

Redactieadres:

Bovenstraat 28
3770 Kanne/Riemst
België
Tel./Fax: (0032) - (0)12 45 40 59
E-mail: tbreuls@skynet.be

For summaries in English, please contact the editor at:

Editor SOK Mededelingen
Bovenstraat 28
3770 Kanne/Riemst
Belgium
Tel./Fax: (0032) - (0)12 45 40 59
E-mail: tbreuls@skynet.be

De Studiegroep Onderaardse Kalksteengroeven is geassocieerd met Subterranea Britannica (UK).

Er wordt naar gestreefd SOK Mededelingen minimaal 2x per jaar uit te geven.

Prijs van deze uitgave:

VOOR ABONNEES:

f 12,50 of Bfr. 225 inclusief verzendkosten
door overmaking van f 12,50 via bijgevoegde acceptgiro of door
overmaking van Bfr. 225 op rekeningnummer
000 - 150 7143 - 54 t.n.v. Natuurhistorisch Genootschap
in Limburg Postbus 882 NL 6200 AW Maastricht

Losse verkoop

f 15,00 of Bfr. 275 tegen contante betaling op het redactieadres.
f 17,50 of Bfr. 320 inclusief verzendkosten uitsluitend schriftelijk te bestellen bij:
Publicatiebureau Natuurhistorisch Genootschap
Groenstraat 106, 6074 EL Melick
door overmaking van de kosten op de postrekening
Nederland 429 85 1
België 000 - 1616562 - 57
onder vermelding van het gewenste.

Copyright auteursrechten voorbehouden, overname slechts toegestaan na voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 1382-2608